

ARANYKOSZORÚS DRÁMAÍRÓ – ADALÉKOK FÖLDES IMRE PÁLYAKÉPÉHEZ –

Az 1881-ben született drámaíró számára a huszadik század hozta meg az irodalmi és a színpadi sikereket. Művei eljutottak Európa sok színházába és a tengerentúlra is. Az 1972-ben megjelent Herders Musiklexikon Ábrahám Pállal együtt említi két operett ürügyén. A *Die Blume von Hawaii* és a *Viktoria und ihr Husar* szerzői között. – A. Grünwald és F. Löhner-Beda társaságában – ott van Földes. Ez pályájának harmadik szakaszára vonatkozik. Évtizedekkel korábban a radikális polgárság szószólója volt, színpadi műveiben és regényében (*Feketeország*, 1912) a bajokkal, gondokkal küszködő kisember sorsát mutatta be. A Nemzeti és a Vígsház, a Magyar és a Király Színház tűzte műsorára drámáit (egyik-másik százas, kétszázas szériában ment). Darbjait hosszú ideig „színházmentőnek” titulálták. A császár katonái és a Hivatalnok urak című társadalmi színműveit többször felújították és neves kortársak – Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Fenyő Miksa, Tersánszky Józsi Jenő – vállalkoztak értelmezésére. A századforduló körül négyszer nyerte el a Kóczán-díjat. 1933-tól 1948-ig volt a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének ügyvezető elnöke. Munkabírásáról, precízégéről és sikereiről legendák keringtek. S mégis, a magyar dráma huszadik századi útját összefoglaló munkákból sokszor hiányzik a neve. Miért? Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Herczeg Ferenc kortársa volt. Ez lenne a magyarázat? Ők homályosították el Földes sikereit? Nem! A hallgatás csendjét meg kell törni! S eredeti dokumentumokkal megvilágítani Földes Imre pályáját. Erre vállalkozik ez a dolgozat. Művek, események, sikerek megidézésére.

GYERMEKKOR, CSALÁDI KÖRNYEZET

A Földes-család Tabról került Kaposvárra. Összetartó erejét az édesanya biztosította, akit később íróvá vált fiai „a legszebb és legműveltebb” asszonynak neveztek. A pesti zsidó családban született asszony németes nevelést kapott, de Kaposváron úgy megtanult magyarul, hogy ötletes, stílusos levelei mintául szolgálhattak a gyerekek tanulásakor.

A múlt század nyolcvanas éveiben, amikor a két

Földes-fiú elkezdte tanulmányait Kaposváron, ugyanaz a nemzeti szemlélet határozta meg a közéletet, ami jellemző volt az egész országra. A történelmi nagyság és sikerek iránti eleven érdeklődés, a külsőséges, kuruckodó magyarkodás, az önértékelés romantikus felnagyítása. A polgári foglalkozású család alkalmazkodott ehhez, s a fiúk már sokszor énekeltek a „huncut a német” nótáját. Ezt a szellemet erősítette bennük az édesanya, noha leánykorában még német novellákat írt a *Pester Journal*-ba.

Ebben a családi környezetben szinte törvényszerű, hogy a gyerekek irodalmi érdeklődésüvé váltak. Évtizedekkel később, a húszas évek elején Földes Artúr úgy emlékezett a hatásokra, hogy a literatúra iránti vonzalmat eleve meglevő tényként említi: „Ha az én boldogult atyám Grácból nem Kaposvárra megy, hanem valahol kint Németországban keresi és találja meg a szerencsését, hát akkor is valószínűleg író lett volna a két fiából...”¹

A két fiú: Artúr és Imre. Mindketten az iskolapadban kezdték az írói munkát. Imre kezdetben – öt-hat évesen – csak verseket írt. De rövidesen a dráma vonta magára a figyelmét. Amikor a nyolcadik évtized közelében visszatekintve feltette önmagának a kérdést, hogy mikor kezdett Tháliának udvarolni; a válasza az volt: nyolc évesen, második elemistaként. A Berzsenyi utcai egyemeletes lakásból kitekintve egy nagy fakereskedő cég telepére látott. Annak közepén állott egy fenyőfasátor, amiben több száz lehántatlan faoszlop volt elhelyezve úgy, hogy végeik összeértek a magasban. *Olyan, mint egy színház!* – fogalmazta meg a nyolcéves fiú magában az első gondolatot. Hogy miért épp színház? Erre a fiúcskának kevés indoka volt, ha csak az nem, amit szüleitől hallott a kaposvári nyári színház előadásairól. A hirtelen megállapítás később sokszor foglalkoztatta, s visszagondolva így határozta meg magában a helyszínt: „Pontosan olyan volt, mint egy amfiteátrum – kör alakú nézőtérrel, a széleken deszkarakásokkal, amelyek ülőhelyül is szolgálhattak bátran.”²

A második elemistának a színház gondolatától a játékig szükségképpen el kellett jutnia, 1889. szeptember 15-én, 8. születésnapjára – meghívta az

1. DR. FÖLDES ARTUR: Emlékezem... Bp. 1922. 161-162. o.
2. FÖLDES IMRE: A pálya végén – a pálya kezdetéről.

Élet és Irodalom, 1958. május 16. „Ebben a színházban mink játszani fogunk!” – ez volt a második gondolata.

egész iskolát, mind a száználcvankét gyereket. Mindenkit a kapuban fogadott és bevezetett a fatelepre. A közel kétszáz lurkó azután nemcsak felverte a telep csöndjét, de színházat is játszottak a fenyőfásátorban. Hogy mit és miként; ezt ismét csak a visszatekintő író tudta meghatározni: „valóságos commedia dell'artét játszottunk a sudár fenyőfáknak rejtelmes homályában. Csaknem az összes lányokat, fiúkat bevontam az előadásba. Énekeltünk, táncoltunk, ugrabugráltunk sokáig...”

Ez a délután már meghatározó jelentőséggel bírt: az iskolás gyerek ettől kezdve eljegyezte magát a színházzal. Ezzel tulajdonképpen családi tradíciót folytatott, hiszen édesanyja unokafivére, Kadelburg Gusztáv neves német vígjátékíró volt (fontosabb művei: Az aranyhalak, Mozgófényképek, Aranykakas, A régi Pest, Tengerre magyar!).

PÁLYAKEZDÉS

A kaposvári iskolaévek, majd a budapesti egyetemi tanulmányok már a drámaírói kísérletek idejét is jelentették. Egyetemistaként írta A király arája című verses történelmi vígjátékát. A mű mindhárom jelzője érdekes. A fiatalember kezdetben úgy gondolta, hogy a drámai jambus és a magyaros ütem ötvözhető a színpadi dialógus nyelvében. A mű egyik akadémiai bírálója (Bánóczy József) azt is megköszöntötte, hogy A király arája verselése és nyelve Arany János költészetének méltó folytatása.³ Ez a summázat nyilvánvaló célzás arra, hogy Földes Imre kezdetben azonosult a nemzeti szemléletmóddal, amelyik a múlt eszményesítésével, eseményeinek romantikus felnagyításával igyekezett hatni. Ezt sugározta az Akadémia a rendszeresen kiírt pályázataival. A király arájával Földes elnyerte a Kóczán-díjat 1901-ben. Ezután még kétszer tett kísérletet. Előbb a Dacos lelkek történelmi vígjátéka, majd a Hadik huszárok⁴ vígjátéka nyerte el a Kóczán-díj aranyait. Méghozzá úgy, hogy a bíráló bizottság mindannyiszor elismerte a művek irodalmi értékeit...

A pályakezdés ígéretes (hiszen a művek meg is jelentek). A szerzőt azonban a díjnál és a könyvdramánál jobban foglalkoztatta a színház. Megkísérelte hát, hogy színpadra vitesse a hivatalosan elismert munkákat. A Nemzeti Színház 1904-ben vállalkozott A király arája bemutatására. Földes alig volt huszonhárom éves, amikor meghajolhatott a Nemzeti Színház közönsége előtt. De a siker ekkor még nem szegődött hozzá. A vígjáték verses formája és nyelve miatt nem volt színpadképes. A bukáshoz persze az is hozzájárult, hogy ekkor a közönség is másfajta drámákat várt.

A hivatalos történet szemlélet szerint az uralkodók és a nemzetet alkotó osztályok csak dicsérhetők, a színpadot legszívesebben a monarchikus gondolat szolgálatába állították volna. Ugyanakkor azonban Bródy Sándor, Gárdonyi Géza és mások drámaírói munkássága előkészített egy másfajta, illúzióktól mentes szemléletmódot. A megerősödő és asszimiláló polgárság új eszményeket és erkölcsiséget igényelt, s az adott jelen kérdéseire keresett feleletet.

Ezt fel kellett ismernie a pályakezdő drámaíróknak.

KÉT NAGY SIKER

Földes Imre képes volt a váltásra. Az 1904–1905-ös bemutatók után rádöbbsent, hogy a történelmi vígjáték útja számára lezárult. A Hadik huszárokat 1904. október 6-án mutatta be a Magyar Színház. Ez, illetve a megelőző nap, több szempontból fordulópont volt a fiatal író életében. 1904. október 5-én kapta meg titkári kinevezését a fővárosi villamos vasúthoz. Ez az állás biztosítja hosszú ideig Földes Imrénak és családjának a polgári megélhetést (az az októberi nap eljegyzésének is időpontja volt).⁴ A munka új, a korábbiaktól eltérő élményekkel is járt, belülről ismerte meg a hivatalnokok életét, gondolkodását. Nyilván kapcsolatba került a közös hadsereg tisztjeivel is – Artúr bátyja révén, aki tartalékos tiszt volt –, mert 1905-ben egyik napról a másikra háttal fordított a történelmi illúzióknak, s az adott pillanat eseményeire, társadalmi gondjaira fordította a figyelmét.

1905 elején fogott hozzá A császár katonái című drámájának írásához. Az időpont nem véletlen. A korabeli parlamenti és kormányzati válság indítékai között tehetetlenként ott volt a közös hadsereg is. Földes természetesen nem politikai, sokkal inkább erkölcsi összefüggések foglalkoztatták. Az, hogy az addig csak dicsért és elismert virtus és becsület miként állja meg a különleges helyzet próbáját. A darabból nem maradhettek ki az 1905-ös események (a tömegtüntetések), de a hangsúly nem ezeken van, hanem azon, hogy a *katonai drill mennyire elembertelenítő*. Olyannyira, az hogy feloldja az erkölcsi gátlásokat; hazugságba, sőt másokat megkárosító cselekedetekhez sodor tiszteket.

Ilyen megközelítéssel korábban nem írtak drámát! Az új szemléletre, az érzékenységre bizonyosság, hogy a Nemzeti Színház 1905-ben nem mert vállalkozni bemutatására. Másik színingazgató azt kívánta volna a szerzőtől, hogy tegye át a művet orosz miliőbe. Ez az „átfestés” A császár katonáit azonban teljesen értelmetlenné tette volna, hiszen csak itt volt jellemző,

3. FÖLDES ARTUR: i. m. 165.

4. A Magyar Színpad (továbbiakban: MSZ) című lap 1904. október 6-án írta: „Ha van a világon szerencsés ember, akire Isten két marokkal pazarolja jószágát, úgy kétségtelenül Földes Imre, a Hadik huszárok

ifjú szerzője. – Tegnap, október 5-én négy nagy szerencse érte egyszerre.” Elmondják, hogy betejezett egy drámát, kinevezték a városi villamos vasúthoz, bemutatták a Hadik huszárokat és azon a napon volt az eljegyzése is.

hogy a katona nem a magyar király, hanem az osztrák császár vitéze volt. . .

Földes Imre végül is Beöthy Lászlóhoz vitte el A császár katonáit. Hogyan jutott el a darab a bemutatóhoz? Erről a premier napján, 1908. február 1-én a következőket nyilatkozta a szerző:

„Körülbelül három éve annak, hogy »A császár katonái«-t megírtam és néhány hét múlva lesz három esztendeje, hogy Beöthy László elfogadta előadásra. Amíg Beöthyhez került, de azóta is, sok viszontagságon ment keresztül.

Annak idején nem a Magyar Színháznak szántam a darabot, mert hiszen ott akkor még operettet adtak. Egyik legelőkelőbb színházunk igazgatójához vittem fel először. Néhány nap múlva visszaadta. Kereken kijelentette, hogy nem meri előadni. Kétségbeestem. »No, most bátran tűzbe dobhatom a darabomat« – így gondolkoztam. Két drámai színházunk volt akkor még mindössze. »Tűzbe kell dobnom – morfondíroztam –, mert ha egy magánszínház sem meri előadni, akkor a Nemzeti Színháznál, mint állami színháznál hiába kopogtatok.«

Elmentem tanácsért Beöthy Lászlóhoz, akinek akkor még csak egy színháza volt, a Király Színház.

– Mit hoz, Földes?

Ezzel fogadott.

– Egy drámát – feleltem.

Szemembe kacagott.

– Mi az Isten csodáját csináljak én a Király-színházban egy drámával?

– Semmit. El fogja olvasni, ennyi az egész! – válaszoltam. – Eszem ágában sincs, hogy ön elfogadhatná és előadhatná. Én csak tanácsért jöttem. Mondja meg, mit csináljak ezzel a darabbal?

És ott hagytam nála. »A császár katonái«-t. Másnap az »Otthon«-ban találkoztunk. Nem szólt egy szót se, csak vitt magával a Király-színházba és elém tett egy szerződést.

A szerződés aláírása után pedig így szólt:

– Hogy hol fogom előadni ezt a darabot, nem tudom. Hogy micsoda színészekkel és mikor adom elő, azt sem tudom. De hogy előadom, az bizonyos!

És íme Beöthy László beváltja az ígéretét, amit annál is könnyebben megtehet, mert drámai színházzá avatta a Magyar Színházat és oly lelkes nagytehetségű fiatal művészgárdát toborzott maga köré, hogy már most is bátran nézhet farkasszemet a másik két drámai színházzal.

... Három éve annak, hogy ezt a darabot megírtam, Édes Istenem! Milyen más idők voltak azok, mint a maiak. Akkor tűz futott végig az országon. Áttüzesedett a tollam a levegő forróságától és könnyezve írtam meg a darab főjeleneteit.

Azóta nagyot fordult a világ. Megváltoztak a viszonyok, de az emberek nem. Azok csak őszintébbek let-

tek. Levetették magukról az oroszlámbórt, mert nagyon melegük lett, amikor felsütött a napjuk.

Minden megváltozott e három év alatt. És hogy e nagy fenekestől való fölfordulásban az én darabom talpra ugrik-e, vagy elvágódik: erre a kérdésre bizonyos félelemmel várom a feleletet.⁵

A Magyar Színpad színházi és zenei napilap hasábjain közzétett szavak a premierhez vezető utat vázolták fel. Tudjuk viszont, hogy Ady Edre a bemutató előtt elolvasta A császár katonáit, s két nappal korábban a Budapesti Naplóban így írt róla:

„Egy hirhedt lázadó rövid írásban ezennel bocsánatot kér az Akadémiától. E hirhedt lázadó én volnék, szegény fejem, aki az Akadémiánál egy idő óta csak a színház-intézményt tartja kevesebbre. S ezenel dicsérem az Akadémiát, s egy dráma révén bókolkolok a talentumnak. Az Akadémia fedezte föl s koszorúzta meg nem is egyszer Földes Imrét. Sokadmagammal már az első akadémiai koszorú után örökre elintéztük a fiatal írókat. És Földes Imre megírta A császár katonáit, melyet véletlenül kéziratban elolvashattam. S ha nem privát bűnbánatom, de már az újságíró kötelessége is, megíratná velem e pár sort. A császár katonáiért nem lesz hálás Kossuth Ferenc. Azt írja meg Földes Imre, amit Kossuth »kikapcsolt«: a mi speciális, szomorú magyar katonai problémánkat. Két-három év előtt utcai zavargásokat csinálhattott volna e darab. És most a Magyar Színházba kellett szorúlnia. Ez szomorúbb még a dráma meséjénél is, mivel egy idő óta a legbiztosabb sikert meg tudja fojtani Beöthy László keze. Magyar dráma, bravúros színpadi munka a Földes Imréé. Az Akadémia kissé megrökönyödve fog nézni az ő többszörösen megkoszorúzottja felé. Íme egy ember, akiről nem sejtette, hogy milyen veszedelmes talentum. Szombaton lesz a bemutatója a darabnak, s mi csak azt sajnáljuk, hogy nem a Nemzeti Színházban vagy a Vigaszínházban láthatja és tapsolhatja a publikum az új Földes Imrét.⁶

Földes Artur emlékezete szerint ő vitte el a darabot Adyhoz és olvasta fel neki. Szavai szerint a költő törzshelyén, a Három hollóban búcsújárás kezdődött a cikk megjelenése után, sok fiatal drámaíró kérte Adyt, olvasná el a darabjait. De ő nem állt kötelnek többé, hiszen A császár katonáit is csak azért hallgatta meg, mert – Földes Artur szerint – Léda asszony akarta így.⁷

A siker ettől kezdve egyértelmű. Nyilván azért, mert – miként Ady kiemelte – megírta a speciális magyar katonai problémákat, s a polgári radikalizmus elveinek megfelelően vállalta annak kimondását, hogy a monarchia militarista drillje embertelen. A Magyar Színház telt házas premierjén ott volt többek között Jászai Mari is. A Nemzeti Színház nagy művésznőjének annyira tetszett a premier játéka, hogy másnap

5. Idézi: MSZ, 1931. március 18–19.

6. ADY ENDRE: Egy magyar dráma. Budapesti Napló, 1908. január 29. Lásd még: ADY ENDRE: Az irodalomról. Bp. 1961. 431.

7. „A császár katonáit is csak azért hallgatta meg, mert Léda asszony akarta így.” – írta FÖLDES ARTUR: i. m. 167.

egy-egy virágcsokrot küldött minden szereplőnek, valamint külön babérkoszorút Földes Imrének és Márkus László rendezőnek. A Magyar Színház művészei viszonzásként tizenkét kis babérből összefont hatalmas koszorút küldtek Jászai Marinak. A művésznő végül a következő levelet juttatta el A császár katonái szereplőjéhez:

„Művészet ifjú harcosai Ti! Művelődésünk kedves katonái! Valamennyiteket egyenként és együttvéve, szívem egész melegével köszöntelek és hálásan köszönöm mindnyájatoknak azt az igaz, mélyeséges gyönyörűséget, amit komoly, nagyszabású törekvésekkel, kedves közös pályánkon elértetek. Alig várom, hogy újra ott ülhessek és hallhassam ismét, újra meg újra »A császár katonái«-t. Első sorban mint a művészet hivatottjait üdvözöllek érte. De nem tudnátok azt a darabot – még Ti sem! – oly forró igazsággal eljátszani, ha nem élne a szívetekben a legszebb férfi erény; az, mellyel a jellemet betetőzi: a Hazaszeretet! Művészi igazságtokon keresztül érzem tüzelni és melegíteni szívetek legszentebb, legfenségesebb érzését a hazaszeretetet és az teszi előadástokat oly erős egészszé. Igen fiúk, mi nem nemzetiszínű frázisokkal szolgáljuk törekvő, haladó kis hazánkat, hanem azzal, hogy kultúrájához teljes erőnkkel hozzájárulunk. Ezért a belőletek kisugárzó hazaszeretetért, amely művészeteket megacélozza, fogadjátok tőlem arany babérkoszorúm maradványát, melyet az »Elektra«-ért adott nekem a főváros közönsége és melynek felét, a meg nem jutalmazott költőnek: Csiky Gergelynek törtem le. Eme felén kérlek, osztozzatok meg olyan formán, hogy mindenitek, akik »A császár katonái«-ban játsztok, törjön le belőle egy-egy levelet, ha mi még megmarad, azt kérlek adjátok át nevemben a darab írójának, Földes Imrének, aki valóban egész arany koszorút érdemel, egész a szív vérével írott hős költeményért. Kérlek mondjátok meg neki, hogy Petőfi csodás mondása "ha senki sem védné is a Hazát..." jutott eszembe, drága, megszentelt munkája hallatára! És végszól még egyet, kedves

8. LACZKÓ ANDRÁS: Jászai Mari levelei Földes Imréhez. Somogyi Néplap, 1981. június 28. A hagyományok szerint Beöthy László igazgató ekkor határozta el, hogy egyenként 200 koronás jutalomdíjat alapít, amit évenként a társulat egy fiatal nő és férfi tagja kap majd meg, s ezt Jászai-díjnak nevezik el. A hírt közölték a lapok Beöthy László eavideiül levelet írt a művésznőnek. Ennek pontos szövege a következő:

„Nagyságos Asszonyom!
Igen tisztelt Művésznő!

Azt a tisztességet, amely Nagyságod lelkes és pártatlan elismerésében a Magyar Színház játszó személyzetét érte, én köszönöm meg. Fogadja hálánkat nemcsak magáért a tényért, hanem a belőle fakadó tanulságért, művészi felbuzdulásért, egyszerűen az Ön méltánylásának egész rendkívüli kiszámíthatatlan erkölcsi hasznáért is. Minden törekvésünk, vágyunk, álunk, megsokszorozódik, megacélosodik az Ön lelkesedésének a tüzeiben. Éppen ezért mély tisztelettel bocsánatát és elnézését kérem, hogy levelének egyik nemes szerénységű kívánságát nem teljesíthetjük. A kívánság különben is teljesíthetetlen: az öröm, ame-

nagyrabecsült Réthey kolléga, akihez levelemet is, régi pályatársi jusson intézem; nem mégsem egy, de két kéréssem van ön által a kedves pályatársakhoz! Ez a kis testvéri ünnep maradjon a mi családi ünnepünk. A mi bizalmas kézfogásunk egymással, melyet ne hűtsünk ki a lármás nyilvánossággal, melyet nem bírnék el. Ez az első kéréssem. A második az, hogy sem egyenként, sem együtt ne adjék egyéb jelt annak, hogy szeretetem és nagyrabecsülésem emléket egy-egy levelet arany koszorúból elfogadnak, mint hogy maguknál hordják, de nekem soha sem szóval, sem egyébként említést róla nem tesznek. Olyan legyen ez a kis esemény köztünk, mint egy meleg, néma kézszorítás, melyet elég, hogy mi értünk, ha szó esnék róla, értékét vesztené. Isten veletek. A viszontlátásra, kedveseim! Szerető tisztelő hívetek Jászai Mari!"⁸

Ady Endre szívvel írt előzetes cikke után aligha kell csodálkoznunk a darab rendkívüli sikerén. Jászai Mari levele utal arra, amit a kortársak éreztek-gondoltak a dráma láttán: az *igazi hazafiság kérdéseiről* szólt nyíltsággal, moralitással. E levél ismeretében aligha hat túlzásnak az a tény, hogy volt olyan történelemtanár ekkoriban Budapesten, aki egész életében ébrentartotta diákjai érdeklődését a Földes-mű iránt, mert nagyon fontosnak érezte mondanivalóját.

Jászai Mari Elektra-koszorújából végül is a két részt összefogó elemet kapta meg Földes Imre, ami a tragika és a komika maszkot ábrázolta. Ezt a relikviát – mint kedves elismerést – élete végéig őrizte az író. A szép levél, s az aranykoszorú után Földes, amikor A császár katonái könyv alakban megjelent, természetesen küldött egy dedikált példányt Jászai Marinak. A művésznő ennek átvétele után írta az alábbi sorokat:

„1908. Márc. 16.

Mélyen tisztelt barátom!

Örömmel és hálával fogadom el gyönyörű könyvét. Boldog vagyok, ha csak egyetlen napra is félre

lyet Ön nekünk szerzett, sokkal nagyobb, hogysen megmaradhasson bennünk, nem tudjuk megállni, hogy elhallgatván, elhallgassuk az Ön művészlelkének dicsőségét is.

Egyben tisztelettel bátor vagyok értesíteni Nagyságodat, hogy az Ön elismerésének emlékére két, egyenként 200 koronás jutalomdíjat alapítottam, amelyet évenként az igazgatásom alatt álló társulat egy fiatal férfi és egy fiatal nőtagjának február 1-én. A császár katonái első előadásának forduló napján, színházi működésük elismeréséül a társulat ítélete alapján osztok ki. Engedje meg Nagyságod, hogy e díjakat az Ön mindnyájunktól megbecsült nevével Jászai-díjnak nevezzük el, egyképpen tisztelvén Önt és magunkat is.

Fogadja Nagyságod kitünő tiszteletemet és mindnyájunk hálájának legészintébb nyilvánítását, amellyel vaavok kész szolaáia és tisztelője:

Budapesten, 1909. február hó 9-én.

Beöthy László,
a Királyszínház és a Magyar Színház
igazgatója"

taszithattam Sors néma-asszony buta kezét, mellyel már szötte rám a pókhálóját!

Ez a mi külön, magyar, Sors-asszonyosságunk még a rendes közönséges Sorsoknál is lustább és indolensebb – de hála Istennek az Ön nagy lelkének tiszta lángjától most, egyszer megint lobbat vetett!

Ha Petőfi élne, forró szívére szorítaná Önt A császár katonáiért!

Olyan igaz, egész mű az ön műve, hogy egy szebb jövő kezdetét mértem reményleni belőle, nemcsak irodalmunk, de nemzetünkre nézve. Az Ön hangján kell beszélnie a jövő művelt Magyarjának, aki jogait és kötelességeit egyformán fogja ismerni.

És most Isten áldja meg!

Azonban nem volnék öreg asszony ha nem egy tanáccsal végeztem: – meg Sancho Panza is mondja: „De sok doktor is van a világon!» Kérem én is, legyen sokat a napon! Önt közös kincsünknek tekintem!

Legyen sokat a Napon! A többi magától jön.

Hódoló híve
Jászai Mari⁹

A császár katonáival nemcsak színpadi tehetségét bizonyította Földes, hanem azt is, hogy a drámaíró nem nélkülözheti a társadalmi kérdések iránti érzékenységet. „Harcok idejét éljük” – írta egyszer, amivel már arra is utalt, hogy a küzdelemben a színpadi szerzőnek is meg kell találnia a helyét. Ez persze nem jelenthette azt, hogy ezután csak feszítő kérdésekkel foglalkozott volna. A századforduló utáni magyar társadalomban a játék, a szórakozás iránti igény is megvolt. Ennek kielégítésére írta ki 1908 nyarán Beöthy László a hármadrámaórázatát, ami a Szent Péter esernyője, Az új földesúr és a Sziriusz dramatizálására szólította fel az írókat. Ezek közül Földest a Sziriusz, Herczeg Ferenc műve ragadta meg.

„Igen ám, de a legnehezebb is a három téma közül, legalább az én véleményem szerint. Épp ezért ezt választottam. Végtelenül izgatott, hogy meglehet-e jeleníteni ezt a fényes ragyogó mesét?

Hogy lehet-e, illetőleg hogy tudtam-e? Erre még most nem vagyok képes válaszolni. Én csak azt érzem, hogy kell, hogy ez a műremek egyenesen a színpadra kívánkozik.

De ha kívánkozik, miért nem veszi Herczeg Ferenc maga a színpadra? – így morfondíroztam.

És... mi tagadás: az első pillanatban nagyon megrökönyödtem. De aztán emígy vigasztaltam önmagamot:

„Herczegnek annyi csudaszép témája van, hogy ezt érintetlenül hagyta – magnak. Írja meg más, marad neki elég...“

És neki ültem. Most már megvallom: sokkalta könnyebb, ha az ember a saját témáját dolgozza fel. Gyönyörű jeleneteket kaptam a novellából és úgy fájt, de úgy fájt nekem, hogy... nem az enyéme! Viszont, ha olyat írtam, ami nincs meg a novellában, folyton kínozott, hogy nem illik az...¹⁰

A dráma persze nem aratott sikert, mint ahogy az előzetes nyilatkozatból arra számítani lehetett. Mint szó volt róla, itt elsősorban a szórakoztatás dominált, az érdekes és érzelmes cselekmény kifejtése, megmutatása. Az időhatárokat szemmibevevő repülőgép ötlete ebben a darabban keretet teremtett egy szerelmi történethez.

A Sziriusz bemutatásának napján már nyilvánvalóan dolgozott Földes a következő színművén, aminek élményvilága napi munkájában gyökerezett. A hivatalnok státusok kétarcúságára figyelt fel. Arra, hogy ezek az alkalmazottak két kö között őrlődésükkel speciális problémákat hordoznak. Pontosan ráérezett, hogy a munkás és a tőkés harcainak vesztese ez a réteg: a szellemi munkások osztálya. A küzdelmet látszólag távolról szemléli, de épp ebből a helyzetből következően számíthat a legrosszabbra. Az író a tétováságban, határozatlanságban látta elsősorban azt a pontot, amelyik köré fölépíthető egy drámai konfliktussor. A hivatalnokok mindig és mindenkor a hatalmasokhoz húztak (erre a magyar és a világirodalomban számos példa van), de a dolgozók nyomorát élték végig, olyan általános témát ragadott meg ezzel Földes, amelyiknek – sajátos vonatkozásaival – tértől és időtől független jegyei vannak. A kenyér ára mindig felszökik, a munkáé pedig le, s az élet így küzdelem, vergődés. „A hivatalnok urak drámáját írtam meg a darabomban – mondta a szerző – bajait, szenvedéseiket, néhány alakba sűrítve”. Hangot akart adni az elfojtott jajnak, a lappangó sóhajtásoknak.

A darab bemutatójára 1909. március 5-én került sor a Magyar Színházban. A dátumok arra figyelmeztetnek, hogy Földes alig több mint egy éven belül két olyan színművel jelentkezett, amelyekkel társadalmi gondokat feszegetett. S mindkettőt vérbő életteliséggel írta meg. A Hivatalnok urak azt a feloldhatatlan ellentmondást hegyezte ki, amit a kapitalizmus kapzsisága és lelketlensége jelez. S bár a kortársak szerint ebből következően akár iránydarabnak is felfogható lett volna, mégis mindenki elismerte az erényét: a szereplők nem vérszegény árnyak, hanem tapinthatóan valós figurák:

„Ez a fő és ez az, ami ennek a darabnak el nem koptatható frissességét adja. Az író nem papiroseszméknek és példáknek keresett megfelelő bábokat, hanem maga körül az eleven életnek, az emberi lelkeknek nézett mélyére és sorakoztatta föl őket egy

9. LACZKÓ ANDRÁS: i. m. A levél kéziratát Földes Péter, a drámaíró fia bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.

10. Nyilatkozata szerint Földes Imre csak keveset tett hozzá, mert erre nem is volt szükség. „De vajon jól

vittem-e színpadra, amit készen kaptam és mellé hozzá, amit mellé írtam?” – kérdezi önmagától, s erre a választ a színházi bemutató adta meg. A siker elmaradt.

történet, egy viszonylat keretében. Nem hatásokat eszelt ki a közönség szórakoztatására, hanem elsősorban embereknek akar megmutatni embereket, önmagukat önmaguknak. És ehhez sikerült szórakoztató és megkapó formát lelnie.

Ez az, ami az írás igazi módja."¹¹

Tersánszky Józsi Jenő (az 1928-as felújítás láttán) arról írt, hogy a Hivatalnok urak tragikumát a küzdés értelmetlensége adja. Az élet könyörtelen azokkal, akik fölöslegesen benne. A kiszolgáltatottságban eleve benne van, hogy a mentségért való lépésekkel csak kudarc járhat. Földes ezt a tragikumot vezette végig a drámán! S ez már önmagában is szinte mozgósító érvényességű volt. Nem véletlenül értékelte úgy egyik késői kritikusa, hogy a darab „nemcsak írás, hanem tett erejével hatott”. Kétségkívül mutatnak tendenciák arra, hogy a szerző nem csupán a helyzet feltárására tett kísérletet, hanem kereste a kiutat is. Jelezte, hogy a hivatalnokrétegnek amennyiben helyzetén változtatni szeretne, más útja nincs, mint a munkásság szervezkedésének követése. A hivatalnok az első felvonás végén jutnak el ehhez a gondolathoz.

„Barna: Én csak egészen szárazon fogom elmondani a választ. Müller végleg el van bocsátva!

Mind: Akkor sztrájkolunk!

Barna: Csönd legyen! Sőt ráadásul azt izenteti önöknek Brohser úr, hogy a jövőben mindazokat, akiknek a fizetésére a legcsekélyebb összegű letiltás érkezik, azonnal elbocsátja.

Feleki: Nem vesszük tudomásul!

Mind: Nem vesszük tudomásul!

Feleki: Hát a többi kívánságunkra mit felelt? ... (zaj) ...

Barna: Csöndet kérek! Minthogy a legutolsó sztrájk óta a munkabérek rettenetesen emelkedtek ...

Feleki: A régi frázis!

Barna: A túlórák díjazását nem ígérheti meg. De mindenesetre gondolkodás tárgyává fogja tenni.

Róth: Das kenn' ich schon!

Barna: Ellenben a drágasági pótlékról még csak szó sem lehet!

Mind: Gázság! Gázság!

Barna: Ó csak annyit ígérhet az uraknak, hogy ha kedvező lesz a mérleg, akkor mindazoknak, akik délben is itt maradni kénytelenek, ebéd-költség fejében fejenként 1 korona 50 fillért fog kiutalványozni.

Feleki: (Brohser hangját utánozva, raccsolva): Nekünk is többre van főnök uh!

Mind: Szemetelenség! Gázság! Sztrájkolni fogunk!

Barna: Csöndet kérek! Mielőtt döntenék, kötelességemnek tartom azt is tudomásukra hozni, hogy aki azonnal le nem ül az asztala mellé dolgozni, az máris el van bocsátva!

Mind: Az mindegy! Sztrájkolunk!

Barna: Tehát úgy szól a döntés, hogy sztrájkolunk?!

Mind: Igen! Sztrájkolunk!"¹²

A Hivatalnok urak premierjén – az előzmények után szinte természetes – részt vett Jászai Mari is. Néhány nap múlva levelet küldött a szerzőnek a Magyar Színházba:

„Nagyságos Földes Imre úrnak, Magyar Színház 1909. Márc. 9.

Égész szívemből kívánok szerencsét szép, kedves új darabjához, mélyen tisztelt Földes úr! Köszönöm, hogy alkalmat nyújtott az első előadásán megismernem. Nagyon jó érzés volt látni, hogy következetes nemes Múzsájához és megint nemcsak egy kedves darabot írt, hanem nagyszerű jócselekedetet vitt véghez, mert nagy tehetségével a gyámoltalanokat oltalmazza. A legméltóbb cél egy nemeslélek munkálkodása számára!

A jó isten adjon erőt egészséget a továbbiakhoz!
Mély tisztelettel igaz híve

Jászai Mari"¹³

A Hivatalnok urak az év végére pontosan 1909. december elejére már túl volt az ötvenedik előadásán. Ekkorra azonban Földes már újabb mű kéziratát adta át Beöthy László igazgatónak. A kuruzslót. Ahogy maga nevezte, mesét egy féllábú emberről, aki mankót szerzett, s így feljutott a hegy tetejére, de ott rossz emberek kiütötték a kezéből a támaszt. A képletes beszéd egy orvostanhallgatóra vonatkozik, aki lopott, majd diplomát vett, hogy szakmai munkáját elismerjék. Azaz újabb telitalálatnak vagyunk tanúi. A szerző a *papirossal bírós és a diploma nélküli tudomány harcát vitte színpadra*. Ez a téma nyilván szűkebb hatókörű, mint az előző kettő, de az értelmiségi rétegeket erősen foglalkoztató volt. Az író számára az okozta a legnagyobb dilemmát, hogy miként oldható fel az a konfliktus, amit középontba állított. Úgy-e, hogy győz a „kutyabőrös” tudomány, vagy esetleg lehet valami sansza a diploma nélkül gyógyító orvosnak. Két – egymással ellentétes – befejezést készített a darabhoz.

„A szerző – bár kétféle befejezést írt – az egyik mellett határozottan állást foglalt. Még pedig úgy, hogy az egyiknek a kéziratára kék ceruzával ráírta:

11. TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ: Hivatalnok urak. Nyugat, 1928. 626. A kritikában elsősorban az életszagúságot értékelte magasra.

12. Földes Imre műveihez eléggé nehéz hozzájutni. A legtöbb példány könyvtárban hozzáférhetetlen. A Hivatalnok uraknak olyan példánya jutott el hozzám, amelyikben nagyon sok ceruzás bejegyzés van. Az idézet az 1909-es könyv 53–54. oldaláról való. A ceruzás javításokat itt az idézetnél nem vettem figyelembe.

12. Földes Imre műveihez eléggé nehéz hozzájutni. A legtöbb példány könyvtárban hozzáférhetetlen. A Hivatalnok uraknak olyan példánya jutott el hozzám, amelyikben nagyon sok ceruzás bejegyzés van. Az idézet az 1909-es könyv 54–54. oldaláról való. A ceruzás javításokat itt az idézetnél nem vettem figyelembe.

13. Ugyancsak kéziratos levél volt. Lásd: Laczkó András: i. m.

»Ez a jó« – a másikra pedig vörös ceruzával: »Ez a rossz«. Beöthy László elolvasta A kuruzsló kéziratát, tintával szintén megjegyzéseket írt a befejezésekre. – Az egyikre azt: »Ez a jó!« A másikra pedig: »Ez a jobb«. És azt hogy, »ez a jobb« arra írta, amiről magának a szerzőnek az volt a véleménye, hogy »ez a rossz!«! Vagyis a darab a szerző által a »rossz«-nak jelzett befejezéssel került bemutatásra, olyan befejezéssel, melyről egyhangúan az a véleménye az egész színháznak, hogy se nem jó, se nem jobb, hanem egyszerűen kitűnő...¹⁴

A kuruzslót 1909. december 3-án mutatták be a Magyar Színházban (három héttel később Kecskeméten is játszották). Ekként 1910 januárjának első hetében három Földes-mű volt repertoáron: A császár katonái, a Hivatalnok urak és A kuruzsló. A Magyar Színpad című lap beszámolója szerint mi sem bizonyította jobban a szerző népszerűségét és sikerét, mint az, hogy a korábbi és az új drámái egyazon időben egyformán nagy vonzerejűek. A legnagyobb sikert kétségkívül A császár katonái érte el, 1910. január 8-án (nem egészen két évvel a bemutatás után) századszor játszották. Nemcsak a kritikai és erkölcsi elismerés volt nagy, hanem az anyagi is. A színház a jubileárius előadás alkalmából az alábbi kimutatást készítette tíz előadásónként a jövedelmezőségről.

1–10 előadás	22 440 korona
10–20 előadás	25 300 korona
20–30 előadás	24 710 korona
30–40 előadás	26 220 korona
40–50 előadás	26 410 korona
50–60 előadás	23 380 korona
60–70 előadás	21 240 korona
70–80 előadás	24 260 korona
80–90 előadás	24 470 korona
90–100 előadás	20 080 korona
	238 510 korona ¹⁵

Ezt olyan anyagi eredménynek értékelték, amire méltán lehetett büszke a színház és a szerző. Persze azt is hozzá kell tenni, hogy a sikerhez nagyban hozzájárult a kitűnő szereposztás. A főszerepeket Csontos Gyula, Törzs Jenő, Rátkai Márton, Borostyán Sári, T. Halmy Margit, Réthey Lajos, Vágó Béla, Z. Molnár László játszotta.

BOHÓKÁS HISTÓRIÁK

A Magyar Színház 1908-at megelőzően csak operetteket játszott. A profilváltást – mint láttuk – Földes Imre segítette elő. A sikerek természetesen hoztak felszínre ellene vádakat, hogy az eredmények

utáni igyekezetében nem volt túlságosan válogatós, egyes kritikusai ízlésében olyasmit vettek észre, amitől óvni igyekeztek a közönséget. Kimondták róla, hogy nem művész, nem író, legfeljebb szerfelett ügyes mesterember, aki nagyszerűen ismeri a színpadot, de alkotni csak mások anyagából tud. Az ilyen támadások – nélkülözzenek bár minden alapot – mindig kifejtenek valamilyen hatást. Földest arra inspirálták, hogy írjon egy ún. irodalmi darabot.

Az arckép című vígjátéka 1911. február 18-án került színre, Beöthy Lászlóéknál. Amikor benyújtotta még nem volt címe. A végleges hosszas tanakodás után alakult ki. Ez már eleve jelzett egyfajta bizonytalanságot, ami eddig idegen volt Földestől. A történet is művésziessé volt inkább, mint átgondolt történet. A király meg akarja festetni felesége arcképét, azzal a festővel, akinek művei mindig csodásan ragyognak. De a piktor csak úgy tud dolgozni, ha szerelmes lesz a modellbe. Egy forró csók után elkészül a kép, s többen bizonyítják, hogy az ára csupán az volt. Az arcképben a kritika dicsérte a mesészöveget, a dialógok kimunkáltságát, de a darab mégis megbukott – a közönség nem ezt várta Földestől.

Hogy mit reméltek tőle a színházba járók? A szerző azt is pontosan tudta. Nincs tovább! című munkája ürügyén fogalmazta meg drámaírói hitvallását:

„Írói pályámon végig kísért az a gúnyos megállapítás, hogy »vezércikk«-darabokat írok. Nos hát én állom a vádat. Igen. Vezércikk-darabokat írok. Tudatosan és erős meggyőződéssel.

Az én szememben nem csak a szórakozásnak és nem csupán az igazán lstenáldott vagy tehetségtelennek játszótere a színpad, hanem egyszersmind szöveg is. Ezernyi szem tapad erre a szövegre, ezernyi fejek magasodnak föléje. Szent hitvallásom, hogy egy-egy estére fel kell kanyarítani az élet robogó útját is az ezernyi szem elé, hogy lássa önmagát: az ezrek életét.

Megengedem, hogy kompromittáltan vittem mindenkor színpadra a nyomort, a bűnt, a kétségbeesést, a korrupciót. Mert ezek sorsát, bűnét akarom belesajtolni öt-hat alakba. Brutális is, nyers is voltam összes darabjaimban. Igaz. De vajon nem brutális-e és nem nyers-e az ezrek élete, sorsa, végzete, kinja, együtt és összesen?

Az is igaz, hogy a tömeg hangjában szólottam mindenkor. A tömeg hangján – a tömeghez. Természetes. Mert a szöveg a demagógé. A demagógok sohasem terjesztették a kultúrát. Igaz. De forradalmat gyakran hoztak. A forradalmak nyomán pedig mindenkor megtisztult kultúra fakadt.

Nos hát, az én darabjaim: egy demagógnak a frázisai. Tisztába vagyok, hogy forradalmat sohasem fognak kelteni. De együtt és összesen mégis csak

14. A szerző persze ezt nem szívesen vette, a maga véleményét védelmezte, „mire Beöthy, aki maga rendezte Földes rendkívül hatásos új darabját, így nyugtatta meg: tudja mit kedves Barátom? Ezennel meg-

ígérem magának, hogy a 100-ik előadásán a maga által jónak ítélt befejezéssel fogjuk előadni.” ldézi: MSZ, 1909. december 3.

15. MSZ, 1910. január 10.

elősegítik a mindent megrázó társadalmi megtisztulás eljövételét.”¹⁶

Különösebb magyarázat nélkül is világos, hogy miért vezette kettős cél Földes Imrét: a nyersséget a való élet teljesebb bemutatása érdekében alkalmazta, a célzatosságot pedig a „társadalmi megtisztulás” előkészítésére. A Nincs tovább! nemcsak a művészi hitvallás megfogalmazása miatt érdekes, hanem azért is, mert egyfajta fordulópontot jelentett még Földes pályáján. A Magyar Színházban három év alatt elért hármas siker után ezt a művét a Vígyszínháznak adta. Valószínűleg szerepet játszott ebben Az arckép fogadtatása. Az Újság színikritikusanak¹⁷ véleménye szerint a bukás oly mélyen érintette, hogy két év kellett hozzá, amíg újra talpra állt. Mi az igazság ebben, azt ma már nehéz eldönteni. Tény viszont, hogy két évig valóban nem jelentkezett sikereinek színterén.

1913 októberében – ahogy írták – ismét a régi „színházmentő”, Földes Imre jelentkezett. Természetes szeretettel fogadták mindazok, akiknek két év előtt a drámaíró jelentette. Hogy milyen lelkesedéssel várták, azt leginkább az bizonyítja, a Magyar Színház sok premierje közül az ő darabjára vették meg elővételben az összes jegyeket. A társadalmi drámák után vígjátékkal jelentkezett. A Halló!... derűs, kellemes, szórakoztató történet. Alapötlete szinte banális. Egy telefonon keresztül megszólaló női hang rabjává teszi azt, aki meghallotta. Az ötlet kicsi, de a kidolgozás vonzó és érdekes volt, különösen sokat épített a helyzetkomikumra:

„Brenner: Ne haragudj!... Olyan furcsán telefonáltál... Azt hittem főbelövöd magadat... ”

Szelistyey (megkapja a torkát): És most megmenttetted az életemet! Mi? Hahaha! Az életemet!

Mind (odafutnak, – kiabálás, sikoltozás): Megöli... Engedd el! Vegyétek ki a kezéből!

A szöke: (odafut): Ne bánts!... Az Istenért!... Ne bánts!

Szelistyey (amikor meglátja a szökét, elereszti Brennert, aki tántorogva dől egy székre, azután a szökéhez villogó szemmel): Te is itt vagy még? Nem mégis innen?...

Szelistyey: Meghalsz! (utánavágja az üveget, amely néhány lépésnyire a szöke előtt esik le, nagyot dobbanva a földre).

Szelistyey: Köszönöm Decskó! Megmenttetted az életemet!... Takarodjatok! – Egy-kettő! Mind! Mind! Andris a kardomat! – A kardomat, Andris!

Andris (könyörögve a többiekhez): Meneküljenek! A Krisztus nevére! Siessenek!

Szelistyey (szinte önkívületben): A kardomat! And-

ris! Nem hallod?... A kardomat... (az íróasztal felé fut).

Andris: Már elmentek... Úgyis elmentek már. (Kítámolyog).

Szelistyey (az íróasztalhoz rohan, kikapja a revolvert a fiókból. Egyszerre észreveszi, hogy egyedül van már. Támolyogva megáll. Azután hirtelen egymásután kétszer róló a telefonra).¹⁸

Mulatságos epizódok, hamisítatlan budapesti típusok élénkítik az egyébként is vidám történetet. A Halló!... elsősorban szórakoztatni akart. Többször leírták róla, hogy Földes Imrénél kevés író ismeri jobban a színpad technikáját, s hogy drámái ebből következően szuggesztívek. De akkor is, amikor a kacagást helyezte előtérbe, munkájának céljait meszebbre helyezte a pillanatnál. Bizonyára ennek is szerepe volt abban, hogy művei könnyen megjelenhettek külföldi színpadokon (a Halló!... német és horvát nyelven is bemutatásra került). Az általánost, a végtelent a pillanatba feszíteni – ez is feladat volt számára. Ez leginkább a Rablélekben sikerült neki. A színművét 1914. január 15-én mutatta be az Apolló színház – filmen. A Rablélek premierjét úgy jellemezte Az Újság, mint új etapot a mozi-színművekben. Miért? Mert Földes kitűnően azonosulni tudott azzal a követelménnyel, ami szerint filmen a tér és az idő korlátlanúsága következtében a pillanat drámaiságára épít. Így írhatott első „mozidramájában” izgalmas és drámai akciókkal teljes darabot.¹⁹

A Halló!... és a Rablélek a fordulatosagra épült. A vörös szegfű viszont a korábbi „iránydarabok” vonalát folytatta. Ebben – miként a Hivatalnok urak-ban a polgári és a munkás világ kapcsolódási pontjaira fordította figyelmét. Az előbbi beszűkült, s érzelmileg kiüresedett világból szeretne kitörni egy asszony. A férj erkölcsi nihilizmusa hamar előtűnik (feleségét anyagi előnyökért szinte ki akarja árusítani). A vigaszt és feloldódást a munkással való megismerkedés hozza meg számára. A munkásban nem az alacsonyabb rangot látja, hanem a másfajta embert, szinte az új ember típusát. Erre érzett rá Csontos Gyula is, amikor nyilatkozatában a következőket mondta: „Földes Imre darabjaiban sok jó szerepet játszottam már, de ez talán mindegyiknél jobb, érdekesebb. Mindenképpen közel van a szívemhez ez a feladat. A szerző a világ legkedvesebb embe- reinek egyike, kinek én már nagyon sokat köszönhetek, a szerep hálás színpadi feladat és végül – amit talán legelőször kellett volna mondanom – szocialistát játszom a darabban. Ebben a tekintetben tehát önmagamot játszhatom egy kicsit, mert magam a legforradalmibb érzelmű szocialista va-

16. A Nincs tovább! ürügyén Földes valóban írói hitvallását írta meg, hiszen a szöveget korrekcióval kezdte: „Engedtessek meg nekem, hogy a fentieket (ti. Szerző a darabjáról – L. A.) olyképp korigáljam, hogy: »Szerző a darabjairól«. Mert nem annyira a

Nincs továbbról, mint inkább előbbi műveimről óhajtok nyilatkozni.” MSZ, 1911. december 9.

17. Az Újság, 1913. október 26.

18. FÖLDES IMRE: Halló!... Bp. 1913. (Dick Manó kiadása) 111–112.

19. Az Újság, 1914. január 15.

gyok. Azt hiszem, olyan lelkesedéssel fogok játszani, mintha a barrikádokon harcolnék a népjogokért".

Nem járunk messze az igazságtól, ha a megírás inspirációjában az 1912-es forradalmi eseményeknek szerepet tulajdonítunk. Földes maga utalt rá, hogy ismét „aktuális” darabot írt. Munka közben még nem volt az, de mire színre kellett volna kerülnie: azzá vált. Akkor nem adták elő. Amikor hosszabb várakozás után a Magyar Színházban megkezdtek a próbákat, újra háttérbe szorult aktualitása. A szerző úgy látta, hogy mire – 1914. április 11-én – a premieren felhúzták a függőnyt, újra csak azzá lett. Hozzá kell még tenni azt is, hogy a müncheni Kommerspiele szerette volna bemutatni, de a cenzúra nem adott rá engedélyt. A bécsi bemutatót is a cenzor akadályozta meg azzal, hogy egyes helyek átírását javasolta... Véletlen-e ezek után, hogy az író is foglalkoztatta a magyar bemutatás útja.

„Amikor megszületett máris »blamáta« az apját. A Magyar Színház-nak szántam. E színház azonban akkor még túlságosan erősnek, nagyon sivalkodónak, rendetlenkedőnek vélte a porontyot és nem vállalta a komaságot. Összevesztünk. Elvittem a Vígszínházhoz. Ott nagy örömmel fogadták és nagy pénzzel ülték meg a keresztelőjét. Csakhogy mire be kellett volna mutatni a világnak, elhúzódtak mellőle és egyre húzták-halasztották a bemutatás idejét. Itt is összevesztünk miatta. Hónom alá fogtam hát a kölyköt és ennét is elvittem. Ekkor meg a Vígszínház bepörölt a keresztelő nagy pénzért. Tán még most is folya a pör, ha Beöthy László meg nem gondolja a dolgot. Egyszerre csak elszánta magát, a komaságra. Amire a Vígszínház visszakapta a keresztelő nagy pénzt”.²⁰

Az év nyarán kezdődő világtörténelmi események érdekes reakciót váltottak ki az íróból. A nap nap után látott tragikus élethelyzetek és a háborús hírek figyelmét újra a bohókás történetekre irányították. 1916. január 21-én ebből következő új bemutatóra került sor a Magyar Színházban. A Grün Lili tipikus pesti eseménysort állított színpadra. Egy vidéki házaspáron kívül mindenki ízig-vérig terézvárosi volt. A komikumot az ősi téma a házasság adta: férjhez megy-e Grün Lili a kereskedelmi utazóhoz. A vígjátékban végig kacagtatja a közönséget (de a második felvonásban egy kis ellágyulásra is alkalmat teremt). Mi volt a szándéka? Hogy a világégés tragédiájában az egyszerűség mutassa meg, mert az élet egyszerű kis dolgokkal, cicomázatlan komédiákkal, garasos drámákkal mulattatja magát akkor is. A csatazajban jól esik visszaálmódni a csöndet, amikor még beszédtema lehetett, hogy Grün Lili férjhez megy-e?

1916 novemberében programszerűen megfogalmazta Künn a bárány, benn a farkas című vígjátéka ürügyén, hogy miért írt ilyen darabokat:

„Játékos darab a »Künn a bárány, benn a farkas«... Azt hiszem, a legtréfásabb eddigi műveim közül. Bohókás, ide-oda ugráló, grimaszokkal ágáló história. Reményem, hogy a keserűséget, amelyből fakadt, – eléggé jól elrejtettem és bízom benne, hogy Te Kedves Közönségem, észre sem veszed.

Amióta tragédiákat ír minden pillanat, amióta minden óra sírásban születik és zokogásban fullad el, – én nem írok drámát. Isten tudja, azóta valami nagyon szépnek tartom a bohócpipkát.

Most ne vessünk... – Drámát csak akkor majd ha nevetünk...²¹

Hogy mennyire igény volt a háborús években bohókás történetekre, azt mutatja például Törzs Jenő nyilatkozata, aki örült annak, hogy a Künn a bárány, benn a farkasban „vidám és könnyed alakot” kell ábrázolnia. Ugyanezt sugalmazzák azok a tények, amiket a Színházi Élet közölt 1917 májusában. Eszerint Bécsben a Grün Lili egy év alatt (1916. április 29. és 1917. május 27. között) kétszázszor ment Jozef Jarno színházában. A szenzációs siker megerősíti azt, hogy Földes közönségigényt elégített ki vígjátékaival.

OPERETTEK, VÍGJÁTÉKOK

1916. november 4-én a Magyar Színpad úgy mutatta be Földes Imrét, mint aki a polgári életben a Városi Villamos Vasút főtítkára. Ebben az állásban volt akkor is, amikor 1919 márciusában győzött a proletárhatalom. Munkájának értékelésére jellemző, hogy március 21. után azonnal „főügyvezetőnek” nevezték ki. Tevékenységében később dr. Tormay Géza, a BSZKRT-hoz kinevezett miniszteri biztos sem talált kivételt. Figyelmet érdemlő tény, hogy a császár katonáit a polgári demokratikus forradalom győzelmé után, 1918. november 1-én tűzte ismét műsorra a Magyar Színház. 1919 tavaszán pedig a filmgyártás alkotásai között az osztályharcot Földes Imre Hivatalnok urak című drámája képviseli. Krausz Mihály zeneszerzővel közösen írt kétfelvonásos operát, Marika címmel, amit az Operaház 1919. május 22-én mutatott be.

A tény, hogy a tanács hatalom idején szerepet vállalt, hatással volt drámaírói pályájára is. Kezdetben még nem, hiszen Terike című vidéki történetét 1919. szeptember 20-án bemutatta a Belvárosi Színház (s a művet az Athenaeum könyvalakban megjelentette). Még 1920. november 5-én is volt Földes-premier, A lányom vígjátékot adták elő ugyanabban a színházban (a könyvet a Panteon gondozta). De ahogy az új hatalom berendezkedett, úgy került egyre nehezebb helyzetbe Földes (erről még lesz szó).

Műfajzt váltott. A Városi Színház mutatta be 1920-ban Az ezüst sirály című operettet, ami Földes Imre, Gábor Andor (a versek szerzője) és Buttykay Ákos

20. MSZ, 1914. április 11. Csontos Gyula nyilatkozata ugyanott olvasható.

21. MSZ, 1916. november 4.

közös munkája volt. A szerző a váltásról úgy nyilatkozott, hogy az operettet is épp oly gondosan írja, mint a korábbi drámákat. Az ezüst sirály a fővárosi bemutató után vidéken is sikert aratott, s eljutott természetesen Kaposvárra is. Erről többek között az Új Komédia című színházi lapból értesülhetünk. A hetilap odafigyelt Földes negyvenedik születésnapjára és vezető helyen közölte *Üdvözet Kaposvárnak* című írását. Lírai vallomás ez arról, hogy mit jelent az író-embernek a város, ahol született. Ime:

„Az ember úgy van valahogy, hogy mindig szívesen gondol arra a helyre vissza, ahonnan kiindult. Ha az elindulás korszakában sok keserősége, kínlódása is volt, kitárt szárnyakkal repülni is szeretett volna máshová, el, messze talán, amikor elment vissza-visszagondol és visszavágyik, különösen csendes, dologtalan téli estéken, amikor olyan jó elgondolkozni.

Így vagyok én Kaposvárral. Olyan szép volt a tépelt kövezeten járni kis gyermekcipőben, olyan szép volt cukorért, krajcárkáért sírni, olyan szép volt a donnervárosi Aréna repedésein bekukucskálva festett arcú aranyruhás, hosszúkardos embereket bámulni, olyan szép volt az utcán hógolyókkal dobálózni, olyan szép volt Kaposváron gyermeknek lenni. Lehet, hogy ez túlzott lokálpatriotizmus, lesznek sokan, akik azt mondják majd, hogy gyermeknek lenni mindenütt szép, nem tudom, lehet, hogy mindenkinek a saját gyermekora a legszebb és hogy én ezért szerettem gyermek lenni Kaposváron.

Régen elkerültem onnan. A Fátum kíméletlen keze lenyúlt értem a Kapos folyócska mellé, elemelt, elvitt onnan, ledobott egy nagy városba, itt vagy, élj, dolgozz, vergődj, küszködj, ahogy tudsz!

Egyszer voltam Kaposváron azóta. A Császár katonáit mutatták be és a premierre leutaztam. Elfogult, dobogó szívvel léptem át a pályaudvar küszöbét: Istenem, Kaposvár, gyermekkorom, csínyjeim, örömeim és bánataim tanúja, eljöttem hozzád, fogadj szívesen.

És most szívem egész melegéből, őszintén, póz nélkül üdvözöllek Kaposvár! Egy messzekerült, elvándorolt fiad küldi üdvözlését, akire te már valószínűen egyáltalán nem is emlékezel.

És ha így melegen visszagondolok a Kaposváron eltöltött fiatalságomra, önkénytelenül összehasonlítom a küzdelmes mával és úgy látom, hogy jobb volt évekkel ezelőtt a hideg télen Kaposvár utcáin bolyongani, mint Pesten a következő premieremre készülni.”²²

Az alkalom arra is jó volt az Új Komédia szerkesztőjének, hogy Arany bálna címen paródiát közöljön Az ezüst sirályról. A lap szerint az „új utakon haladó megfejtelt operett 3 felvonásban, írta: Kisgazda Imre, zenéjét klasszikusoktól elszerelte: Bütyök Ákos”. Az

Új-Somogy című napilapból tudjuk, hogy Az ezüst sirályt a kaposvári színház 1921. november 6-án mutatta be Bogár Gizi primadonna főszereplésével (Xéniát játszotta). A híradás szerint a darabot a szerzők a színház kívánságára átdolgozták. November 10-én átírták a harmadik felvonást. Az új rész magyar grófi kastélyban játszódott (huszárral és cigánnyal).²³

Az operett ettől kezdve hosszabb időre lényeges eleme lesz pályájának. A húszas évek elején még úgy tűnt, hogy csak alkalmi a kiruccanás. 1921. december 31-én a Vígszínház A bálvány című drámáját tűzte műsorára. A maga sajátos eszközeivel a világháború traumájával igyekezett szembenézni:

„Forgószelet jött, derékon kapott sok jó embert és elhajította messze-messze a világvégére.

Eldobott egyet Kínába is. Róla szól a mesém.

Magyar fiú, – keserű. A sok szenvedés, a messi útalan utak, amelyeket végigszántott, a rabszolgasors, amely Szibérián keresztülkorbácsolta: nem görbítette meg a derekát. Nem hajol meg az senki előtt. Még a hatalmas ta-o-táj előtt sem... Csak egy szépséges szép asszony előtt...

„A bálvány» meséje nem az európai kultúrától érintett Kínában játszódik, hanem a régi, ősi szűz-talajon, a Mandzsu-határ felé eső egyik hegyes tartományban, ahol az ősi csudás kultúra már teljesen romokban hever, de ahova a nyugati új kultúra még nem tudott eljutni.

És táncra kerekedik a forgószelet: megindul a világháború.

Az odatödőtt hadifogoly képében eljön a fiatal kultúra és elhódítja a terméketlenné vált régi világ legszebb kincsét, eljön és elviszi magával az ősi romok leggyönyörűbb virágát, hogy győzelmi jelül a keblére tűzze. Eljön és elragadja, hogy a két kultúra ölekezéséből megszülethessen – az új ember. Kegyetlen és irgalmatlan, amikor elrabolja, amilyen kegyetlen és irgalmatlan minden új világ minden régi-vel szemben.

De simogató, lágy a keze, amikor magához öleli, mert a meleg szívéhez öleli, amelyből kikivánczik egy, a réginél is és a mainál is jobb, szerencsésebb, boldogabb új ember.

Ez az én mesém.”²⁴

Az egzotikus téma nyilván nem véletlen. Ekként, egy távol-keleti szerelmi drámába ágyazva könnyebben mondhatta el véleményét a háborúról. Nemcsak az, hogy minden megmerevedett kultúrájának szüksége van frissítésre. Legalább ennyire lényeges, hogy a magyar katona és a kínai asszony – karjukon az új kis emberrel – elindulnak haza. Ez a bizakodás áthatotta Itt a macska című egyfelvonásos operettjét is (zenéjét Buttykay Ákos szerezte). A Fővárosi Orfeumban 1922. február 1-én Kosáry Emmy és Király Ernő vitte sikerre.

22. FOLDES IMRE: *Üdvözet Kaposvárnak. Új Komédia*, 1921. november 13. A lap eddig ismeretlen volt Kaposváron. Az egyetlen példány Földes Imre hagyatékából került elő.

23. Lásd: LACZKÓ ANDRÁS: *Új Komédia*. Somogyi Néplap, 1921. november 15.

24. MSZ, 1921. december 31.

Közben Az ezüst sirály folytatta diadalútját. 1922 elején már közel kétszázszor játszották Bécsben, a Carltheaterben. Eközben persze a szerzőpáros már dolgozott egy új munkán. Ezt a Fővárosi Operettszínház kapunyitására szánták. Az új művet, az Olivia hercegnőt 1922. december 23-án látta először a főváros közönsége. A darabról Földes a következőket írta:

„Olivia hercegnő íme mégis életjelt ad magáról. Én már két éve tudom, hogy megszületett, azonban sokan sokfelé sokáig azt vitatták: sohase fog életre kelni. És íme mégis! Olivia hercegnő ma kilép a lámpák elé.

Drága jószágom nékem. Talán azért, mert nagy szeretettel írtam, talán azért, mert Buttykay Ákos remekbeszött muzsikát komponált hozzá és talán azért is, mert félesztendő harc zajlott le körülötte és sok-sok szenvedés szépítette.

Hiszem, hogy az „Olivia hercegnő» méltó társa lesz „Az ezüst sirály»-nak stílusban, akarásban – talán még röptében is.

Végezetül meg kell emlékezni a drága Bródy Miksáról, akinek gyönyörű versei csillogó gyöngyökként ékesítik Olivia hercegnő palástját.”²⁵

Az Olivia hercegnő premierje után néhány nappal az Operettszínház sötét nézőterén több lövés dördült el, a golyók a mennyezetbe fúródtak. A provokáció után érthetően csökkent a nézőszám, s az új operett nem lehetett sikeres. Az akció kifejezetten Földes Imre ellen irányult, így akarták büntetni a direktóriumi főigyevezetői működéséért. Ebben az időben hivatali szobájában is megjelent az „ébredő magyarok” néhány embere, akik azonnali távozásra szólították fel, ellenkezés esetén agyonlövésrel fenyegették meg. Földes a mellét mutatta – „ide löjjenek” –; a nem várt válasz meglepte a támadókat és eloldalogtak. A figyelmegtetést persze megjegyezte az író.

1923 elején még volt olyan jel, hogy új sikerek irányába indulhat el. A Magyar Színház a háború után 1923. január 14-én új Földes-darabbal nyitotta meg kapuit. A lányom hozománya ötszáz millió vígjáték ugyanúgy aktuális témát mutatott meg, ahogy A bálvány. Ennek a hősei egy hatmilliárdos család tagjai, kiket a háborús szerencse juttatott a nagy vagyonhoz. A jól kidolgozott helyzetek és alakok megelevenítésére – ahogy ez már szinte hagyomány volt – kitűnő művészek vállalkoztak: Rákosi Szidi, Kabos Gyula, Uray Tivadar, Körmendy János és mások. A premier ürügyén a lapok még úgy írtak Földesről, mint népszerű és külföldön is sikeres drámaíróról. Mindez arra utal, hogy a tájékozódás, a megváltozott helyzethez való alkalmazkodás megtörtént. Ez a jelenségek egyik oldala. Vessünk pillantást a másikra.

KÖZJÁTÉK: LEVÉL A MINISZTERHEZ

1923 elején a létszámapasztási törvényre hivatkozva a Budapesti Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság harcot indított saját alkalmazottai ellen. Több főtisztviselőt politikai okokból rangjuknál alacsonyabb állásba helyeztek át. A legtöbben anyagiak miatt ezt elfogadták. Egyedül Földes Imre igazgató volt abban a szerencsés helyzetben, hogy ennek elment tudott állni. Nem ment ki a remizbe irnoknak és nem vette tudomásul illetményének leszállítását. Azt hangoztatta, hogy a villamos vasút szolgálati szabályzata nem ismeri a fegyelmi nélküli degradálást és fizetésesökkentést. Ellenállásának de jure megalapozottságát mutatja, hogy az igazgatóság azonnal hozzáfogott egy új szolgálati szabályzat kidolgozásához.

Amikor az év őszén a villamos vasutat fenntartó város a létszámapasztási törvényt arra használta fel, hogy 119 véglegesített alkalmazottat bocsássonak el – köztük az író is –, Földes ebbe nem nyugodott bele. Korábban a Magyar Leszámitoló és Pénzbevéltő Banknál kollégája volt Walkó Lajos kereskedelmi miniszternek. Hozzá 1923 novemberében nyílt levelet intézett, amelyben érdekes adatokkal világította meg azokat az igazságtalanságokat, amelyek a B-listára helyezés körül történtek. A levél nemcsak tontos kordokumentum, hanem Földes pályájának is lényeges állomása. Az Est című lap nyomán teljes terjedelmében közlöm.

„Kegyelmes Uram – kedves volt Kollégám!

Amikor még mi ketten együtt körmöltünk a Dorotyia ucca ódon bankpalotájában, ahogy hittem volna, hogy még valamikor nyílt levelet lobogtatok az Ön miniszteri széke felé. Nem azért, mintha az Ön bársonyszékre való hivatottságában valaha is kételkedtem volna, – hanem inkább azért, mert arra igazán nem gondolhattam, hogy az Ön minisztersége idején olyan igazságtalanságok is történhetnek, mint amilyenek miatt most ezt a kemény levelet írom.

Máskor sem, de most sem a magam érdekét nézem. – Én – azt hiszem – Wolffék vasútja nélkül is megélelem. A villamosvasút többi B-listás alkalmazottja nevében fordulok Önhöz, – kedves volt kollégám, Walkó miniszter úr!

Október 9-én kelt magánlevelemben megkértem Önt: fontolja meg, vajjon a létszámapasztási törvénynek a villamosvasútra való kiterjesztése helyes-e, jogos-e és európai-e, akkor, amikor 10 070 alkalmazott közül mindössze csak 4 306 a végleges és 5 764 az ideiglenes?

Helyes-e, jogos-e végleges alkalmazottakat elbocsájtani és ezzel a vállalatra milliárdos terheket róni, amikor 5 764 ideiglenes alkalmazott közül 2 heti felmondással, tehát a vasút anyagi megterhelése nélkül, annyi százat és ezret lehet elbocsájtani, amenny-

25. MSZ, 1922. december 23–24. A darab fogadtatásáról és a „fajvédők” akcióiról Földes Éva, az író lánya tájékoztatót.

nyit egy komoly létszámapasztási terv éppen szükségessé tesz.

Levelemben figyelmeztettem Önt, hogy itt nem a létszámapasztás a cél, hanem – a politikai üldözés.

Őn nem felelt a levelemre, ellenben megadta a vasút igazgatóságának az óhajta várt engedélyt a létszámapasztásra. A vasút igazgatósága pedig kiszámította, hogy az ország megcsonkítása következtében egyetlen milliméterrel sem kisebbedett villamosvasúttól 119 embert kell okvetlenül elbocsátania, még pedig nem 119 ideiglenes alkalmazottat, akiknek elmenetele egyetlen fillérbe sem kerülne, hanem igenis 119 végleges alkalmazottat, akiknek eltávolítása a vasútra körülbelül kétmilliárdos terhet akaszt. – Arra a vasútra, amely amúgy is állandó anyagi nehézségekkel küzd, – arra a vasútra, amely szinte hónapról hónapra kénytelen tarifát emelni.

Ezt Budapest kivételével a világ egyetlen fővárosában sem hívnák létszámapasztásnak, sem reális gazdasághoz, sem pedig takarékosági politikának. Mondjam meg Önnek, kegyelmes uram, hogy ezt máshol milyen elnevezéssel illetnék?

Nem mondom meg. Mert akkor bizony Isten, elpirulna piros bársonyszékén. Én pedig azt szeretném, ha szenttelen és hideg arccal olvasná végig leveletem. (. . .)

Bizonyos kérdéseket kell excellenciádhoz intézнем.

Tudja-e Ön, hogy a létszámapasztási törvény a B-listások részére azt a jogot biztosítja, hogy vagy a végkielégítést választhatják, vagy pedig a nyugdíjazást?

Hát azt tudja-e excellenciád, hogy a villamosvasúti B-listások e két lehetőség egyikétől – merem állítani: az értékesebbtől – meg vannak fosztva? Tudja-e, hogy a villamosvasútnak a miniszterileg jóváhagyott nyugdíjintézet alapszabálya még ma sincsen?

Hogyne tudná! Őn mindezt tudja. Mert hiszen az Ön képviselője, a miniszteri biztos, részt vesz az összes igazgatósági üléseken.

De ha mindezt tudja – akkor tiszteletteljesen megkérdelem, mért adta meg az engedélyt a létszámapasztási törvény használatba vételére, amikor a törvényben biztosított legfőbb jog: a nyugdíjaztatás joga az alkalmazottak részére csak üres papíros, amelyre az igazgatóság olyan nyugdíjösszegeket írhat, amilyen neki kénye-kedve szerint jól esik? (. . .)

Kérdelem tehát: fog-e gondoskodni arról, hogy a felmondások lejártáig, június 30-ig rendes miniszterileg jóváhagyott alapszabályokkal rendelkező, megbízható nyugdíjintézete legyen a vasútnak?

És hajlandó-e intézkedni az iránt is, hogy a B-listások végkielégítései haladéktalanul ki is fizetessenek, még pedig olyan összegekben, amelyek a törvényeknek megfelelnek – mert hiszen azoknak rögtön és haladéktalanul új egzisztenciát kell teremteniük. (. . .)

Tudja-e, hogy a létszámapasztási törvény parlamenti tárgyalásakor Vass József miniszterelnök-helyettes az ország színe előtt válaszolta Rassay Károlynak, hogy nagyon tévednek, akik azt hiszik, hogy a villamosvasút igazgatósága politikai vagy felekezeti üldözésre fogja felhasználni a létszámapasztásnak a magánvasúttakra való kiterjesztését?

És tudja-e, hogy nem azok tévedtek, akik azt hitték, hanem a miniszterelnököt helyettesítő Vass József miniszter úr volt az, aki tévedett?

Továbbá tudja-e, hogy a vasút igazgatósága – amint megsejtette, hogy létszámapasztási törvény készül – az átkori időponttól megadott drágasági pótlékok túlnyomó részét működési jutalomnak keresztelte el?

Előrelátó, okos, bölcs gondolat volt! Mert úgy legalább az elbocsájtandó alkalmazottak végkielégítése hatalmánsan – személyenként milliókkal – megkisebbedett!

Hát azt tudja-e a miniszter úr, hogy a legújabb fizetésemelést is már úgy csinálják, hogy csakis a működési jutalmakat emelik? Előrelátó, okos, bölcs gondolat. Most úgy legalább a B-listások újra jelentősen károsodnak.

És legvégül tudja-e kedves volt kollégám, hogy a törvény értelmében a villamosvasút a kereskedelmi miniszter felügyeleti joga alá tartozik? Ezt a főfelügyeleti jogot a múltban kirendelt miniszteri biztosok: Papp Árpád, báró Lers Vilmos, de még a közel múltban Tormay Géza is mindig olyképp gyakorolták, hogy vétőt emeltek minden olyan intézkedés vagy határozat ellen, amely az alkalmazottak vagy a nyugdíjasok humánus érdekeibe ütközött.

Hát mért nem akadályozta meg a főfelügyeleti jog alapján, hogy a B-listások az ilyen nyilvánvalóan üldözésszerű jellegű intézkedésekkel megkárosíttassanak?

Mondjam meg, hogy mért? Megmondom: az elbocsátott tisztviselők 90 százaléka zsidó . . . Hát ezért.

Még sok mindent kérdezhetnék Öntől, kegyelmes uram. De nem folytatom. Csak a lelkiismeretéhez szölok – ugyanúgy mint október 9-én: helyes-e, jogos-e, európai-e?

A legutóbbi kérdésemet megismétlem: európai-e? A kegyelmes úr volt kollégája

Földes Imre író,

a Budapesti Székesfővárosi Közlekedési RT.
elbocsájtott igazgatója"²⁶

A nyílt levélre a miniszter – mint várható volt – nem válaszolt. De a villamos vasút igazgatósága azonnal megindította Földes ellen a fegyelmit, akit így az a veszély fenyegetett, hogy – fellépéséért – elveszti a nyugdíját, illetve a végkielégítését. Az író ismét a miniszterhez fordult: azzal érvelt, hogy a laikus részvényesek által nem szakember igazgatóság ellene nem indíthat jogszerűen fegyelmit. Érvelését a mi-

26. A levél teljes szövegét Az Est 1923. november 17. száma közölte. 1924. március 25-én újra visszatértek az

ügyre, ismertette, hogy Földes fegyelmiét a miniszter megszüntette.

niszter elfogadta, és 1924 márciusában ellene a feyelmit megsemmisítette. Ami azt jelentette, hogy jogosulttá vált a nyugdíjra, illetve végkielégítésre. Törzslapja szerint a vasút szolgálatából 1924. március 19-én lépett ki.

Ettől kezdődően több mint húsz éven át nélkülözte írói pályája a biztos anyagi háttért. A végkielégítést később szerette volna nyugdíjjá átváltoztatni. Ezért írt levelet a budapesti polgármesternek 1927. január 4-én.

„Méltóságos Polgármester Ur!

Ne haragudjék, hogy levélben zavarom. Ma délután kihallgatásra jelentkeztem azért, hogy az e heti Beszkárt-igazgatósági üléssel kapcsolatban kérést terjesszek elő, – de sajnos azt a választ kaptam, hogy Méltóságod e héten nem fogadhat. – Kénytelen vagyok tehát Méltóságodat holt betűknek sorozatával terhelni. Dehát mit csináljak, ha az élőszó előtt bezárultak az ajtók?! . . .

Ügyemnek negyedévvél ezelőtt történt tárgyalásakor Buday öméltósága nyílt igazgatósági ülésen azt a kijelentést tette, hogy anyagi téren a legméltányosabban hajlandók ügyemet elintézni.

1926. október 18-án benyújtottam egy kérvényt a vasúthoz, melyben azt kértem, hogy végkielégítési állapotomat nyugdíjas helyzetévé változtassák át olyképp, hogy nyugdíjamból a végkielégítés egész összege méltányos részletekben levonassék. Kérvényemben – melynek másolatát tisztelettel ide csatolom – kimutattam, hogy a B. listára helyezésemkor én végkielégítés helyett amúgyis a nyugdíjat akartam választani, de egrészt az nem volt lehetséges, másrészt pedig amikor már lehetségessé vált volna, akkor ettől az igényemtől elüttem.

Ezt az ügyet megbeszéltem a Kereskedelemügyi m. kir. Minisztériumban Tormay Géza öméltóságával, aki azt igazságosnak és méltányosnak ítélte és szót is emelt érdekemben Folkusházy alpolgármester úrnál.

Folkusházy öméltósága szintén hajlandó volt kérésemet teljesíteni és kiadta az ügyet Perczel igazgató úrnak előkészítésre. Ez az előkészítés már szintén régóta befejezést nyert, amennyiben Perczel öméltósága négy alternatívában elvégeztette a kiszámításokat. –

De múlnak a hetek és múlnak a hónapok . . . És nem történik semmi. Mert egyszer községi választás van, máskor országgyűlési választás, – és hol az alpolgármester úr van annyira elfoglalva, hogy nem fogadhat, – hol Méltóságod nyakába szakad – az ő távollétében – minden nagy horderejű munka . . .

Én pedig szomorúan látom nagy családommal egyetemben: futnak a napok, a hetek, a hónapok . . . és elmúlik a karácsony . . . tovatűnik az újév is . . . és nem mozdul semmi . . .

Méltóságos Uram!, – nem az okvetetlenkedés, de még csak nem is a türelmetlenkedés adja a kezembe a tollat; – egyedül a nyugodt élet utáni való sóvárgás (amelytől elszakítottam) és ennek nélkül nem vagyok képes erő és önfelejtést önteni magamba éppen ahhoz a munkámhoz, amellyel hazámnak eddig mindenütt csak becsületet szereztem! –

Tisztelettel megkérem: legyen kegyes Szabó Imre tisztii főügyész úrral ügyemet megbeszélni (mert ő azt töviről hegyire ismeri) – és legyen olyan jó az én egzisztenciális nagy kérdésemet méltányosan és kedvezően elintéztetni.

Méltóságos Polgármester Ur
alázatos szolgája
Földes Imre”

Budapest, V. Váci-út 18.

A levélben említett „nagy család” nem stílusfordulat volt. Földes Imrénék saját öttagú családján kívül részben hűga öttagú családját is el kellett tartani. Önmagán nyilván tudott volna segíteni, de számára mindent megelőző szempont volt a család anyagi biztonsága.

A „kegydíj” meglelt, de az ügy végérvényesen csak jóval később zárult le. Akkor, amikor a felszabadulás után a rehabilitációs bizottság foglalkozott az – akkor már hatvanhat éves – író ügyével. 1946. február 16-án elismerték nyugdíjjogosultságát, a teljes szolgálati idő után.

SIKERES OPERETTEK, SZÍNDARABOK

Az 1923–24. évi fellebbezések, tárgyalások és következményeik erősen hatottak Földes írói pályájára. Az anyagi háttér biztonságának hiánya, s bizonyos diszkriminációk késztették arra, hogy megpróbálkozzék a kroki műfajával. Ez azonban nem neki való volt. Így kapóra jött, hogy a New York-i Waldorf Astoria-szálló zenekarának karmestere rendelt nála egy darabot. A színműnek a „svéd csalogány” Jenny Lindről és Barnumról, a világhírű hamburgi állatcirkusz igazgatójáról kellett szólnia, pontosabban szerelmükről. A munkáért járt előlegben ötszáz dollár, majd a befejezés után újabb ötszáz. Közben másik megrendelést is kapott (egy táncosnőről). Egyikkel sem volt azonban sikere, mert nemhogy a bemutatóig, de a megrendelőig sem jutottak el . . .

Földes – bár egyébként képtelen volt az alkura – kénytelen volt elfogadni a később háromszáz pengős „kegydíjat”. Ez viszont olyan kikötéseket tartalmazott, ami elsősorban a drámai műfajban keserítette meg helyzetét.

Talán ezt mérlegelve jutott arra a következtetésre pályájának egyik késői kritikusa, hogy Földes megpróbált az „irredentizmus” irányába tájékozódni (Sós Endre). A megállapításhoz az alapot Tüzek az éjszakában című színművében vélte megtalálni. Az Új Színházban nagy sikerrel játszott darabot a sajtó egy része azért ünnepelte, mert szól a „magyar lélek vergődéséről”, a másik azt dicsérte, hogy hatásosan van megírva. A mű a kisebbségi sorsról beszélt. Hogy látta ezt egy Erdélyben élő kritikus? Íme:

„Mi van a darabban? Valamivel több és valamivel kevesebb az igazságnál. Azokról a magyar színházról beszél, amelyek ma szerteszét működnek a magyaroktól elvett területen. Nem mondja meg, hogy hol, nem is lehet identifikálni a darabból, hogy melyik országra gondolt a szerző. Nem is az volt a cél-

ja, hogy egyetlen-egy utódállamot rajzoljon, – hanem az, hogy minden magyar színház szenvedését mutassa meg azoknak, akik ma Pesten élnek, s akik szintén szenvednek, a maguk számtalan bajával és terhével.

A darabban magyar színészcsapat verekszik a léteért, a nyelvért, próbál és készül az előadásra; kiderül, hogy megjött a hivatalos nyelvű társaság és estére azok tartanak előadást a színházban, a tábornok tiszteletére. A magyarok elmehetnek, ha akarnak a vendéglőbe játszani. Ez még nem több az igazságnál: igen, ezt mi tudjuk, hogy ennél még rosszabbul is van, mert nincs is mindenütt vendéglő, ahol a magyar színészek párhuzamosan előadásokat tarthatnának, a színház ellenben mindenütt a hivatalos nyelv szintársulataié.

Ami több az igazságnál, hogy a színészek egyszerre szenvedő emberekből, romantikus lendületű, görögötűzes, glóriás hőökké lesznek: fellázadnak, bezárják magukat, s a sűgő, a zseni, aki minden napok rémítő súlya elől és a mindennap megismétlődő lehetetlenülések elől a borba igyekszik önmagát beleszentelni, végül megfojtja a rendőrfőnököt, a rossz szellemet, s maga is meghal a főnököt védő rendőrök kezében. Ez már több az igazságnál, s ámbár talán éppen ez hat a legjobban: a valóság nem ez.²⁷

Mindezt a Brassói Lapok kritikájában olvashatjuk. Ez önmagában cáfolata az „irredentizmusnak”. De a bíráló még tovább is megy: kifejti azt is, hogy miért kevesebb a valóságnál a darab. A kisebbségi sorsban a színésztársaságok küzdelmében nincs bíbor, sem görögötűz, hanem a mindennapi élet a maga keserű kompromisszumaival, azaz a folytonosság. S minthogy erre kevesebb fény esik, egyet kell érteni azzal, hogy a Tűzek az éjszakában csak részben áll szilárd talajon, másik fele légüres térbe billent.

A darabban volt utalás a lehetséges kompromisszumokra. Az első felvonás nagyjelenete például az, amikor a rendőrfőnök alternatívát állít a társulat elé: átadják a színházat vagy visszavonja a játszási engedélyt. Erre Gálffy, a vezető színész azt mondja: „Direktor úr – játszani! Még a pusztá földön is: játszani! . . . Mezőn, mocsárban – játszani!” A harmadik felvonásban a két színésznő arról beszélget, hogy miként tudtak alkalmazkodni a helyzethez.

A recenziens nem kerüli meg a kényes kérdést sem: „Irredenta darab? Dehogy. Aktuális darab és fájdalmas kérdéseket érint. De semmivel nem mond többet, mint akárhány cikk, amelyet Erdélyben megírtunk a színészek, a magyar színészek sorsáról, sőt nem is mondja meg az egész igazságot: s aki végigélte és éli ma is az erdélyi színészet sorsát (. . .), az még sokkal sötétebbre exponálta volna a darab induló jeleneteit.”²⁸

A Tűzek az éjszakában már a húszas évek végének

a terméke. Ez az időszak – éles szemmel ismerte fel Földes – nem kedvez a társadalmi drámáknak. A gazdasági válságjelek, majd a harmincas évek elejének jobbratolódása a színházakat is arra készítette, hogy inkább vállalják a szórakoztató és anyagi sikert hozó műveket. Ezek az objektivitások ismét az operettre irányították az író figyelmét.

Viktória című librettójához (Harmath Imre verseire) Ábrahám Pál írt zenét. A Király Színházban ezzel igazi nagy sikert értek el. A Magyar Színpad 1930. március 2-án úgy számolt be erről, hogy nem véletlenül. Az igazi jó műre éhes publikum „felderült kedve” alapította meg a Viktóriáról, hogy a címnek megfelelő győzelem. Földes Imre regényes képekben írta meg a szép Viktória grófnő és a feledni nem tudó huszár-főhadnagy szerelmi történetét. Volt benne egzotikum, háborús reminiscencia egyaránt. Helyszínei Szibériától – Pekingen és Szentpéterváron át – vezettek Dorozsmára. A kalandos „történet, amely sokszor hoz drámai feszültségű pillanatokot színpadra és pompásan megrajzolt, színes mellékalakjaival és mellékselekményeivel öt gyorsan perdülő képének mindegyikében leköti a néző érdeklődését”.

Véletlen-e ezután, hogy a Berliner Metropol-Theater 1930. augusztus 15-én műsorra tűzte, Viktoria und ihr Husar címmel. Az ebből az alkalomból kiadott librettó ismertetésben úgy emlegették Földes Imrét, mint aki Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc mellett megtestesítője az új magyar drámairodalomnak. Így természetes az is, hogy 1930. október 4-én a Viktóriával nyitott a kaposvári színház . . .²⁹

Az operett mellett készült el egy a műfaji kereteket tágító színműve, A világ könyvelője. Emlékezzünk rá, hogy Földes átütő sikert a Magyar Színházban ért el A császár katonáival, majd a Hivatalnok urakkal. A háború után viszont más helyeken (Vigszínház, Belvárosi Színház, Renaissance Színház, Új Színház) kerültek bemutatásra drámái. 1928-ban ugyan felújította a Magyar Színház a Hivatalnok urakat, de új munkával csak két év múltán jelentkezett itt az író. S ahogy az előbbi időszakban Beöthy László vitte sikerre műveit, úgy volt szüksége az új rezsimben Bárdos Artúr művészeti igazgatóra. Erre már a kortársak is felfigyeltek.

„Bárdos mint rendező és igazgató nem egy darabját sikerre vitte már Földes Imrének. Különösen a Belvárosi Színház híres műsordarabjának, a »Teriké«-nek a sikere kapcsolta össze a kitűnő író és a kiváló rendező nevét. Ez a pompás és derűs vígjáték annak idején több mint százszor került színre Bárdos színházában.

Most ismét összekerültek a színházi fronton – és kétségkívül a siker frontján is – Bárdos és Földes. De ezúttal minden eddiginél nehezebb feladat, fogósabb probléma elé állította az író rendezőjét. Mert »A világ könyvelője« nem mindennapi témájú és nem

27. Brassói Lapok, 1928. november 26. A kritikus nem írta alá a nevét.

28. Uo.

29. Új-Somogy, 1930. október 6.

mindennapi technikájú darab. Teljesen újszerű, bátor és frappáns írás, amelyik túlesik színpadi műfaja, a színmű keretein. Valójában nagyszabású politikai szatíra, vagy inkább szatíro-politikai utópia, amelynek tárgya: Európa gazdasági helyzete és a világbéke problémájának megoldása.

1935-ben történik a darab cselekménye, amikor a gazdasági világválság kulminál. Már-már úgylátszik, igaza van Spenglernek és vége a nyugati kultúrának, sőt az egész civilizációnak, amikor Angliában felbukkan egy szürke, kis, öreg könyvelő Mr. Bernhard Glasgow és egy merész ötlettel – megmenti a világot. A hatalom urai, az angol miniszterelnök, a genfi hatalmasok hiába harcolnak ellene, a világ békét akar, munkát akar. Glasgow diktátor lesz és győz. De győzelme nem tart soká. Mire a szatirikus és izgalmas játék tizenégy képe a színes londoni, genfi, párizsi és berlini miliókben lepereg (egy berlini kávéház, egy londoni gyár, a népszövetség genfi tanácskozása, politikai lakoma, léghajó gondolaszobája, egy párizsi szálloda és több más érdekes kép váltakozik ebben az újszerű elgondolású bátor és érdekes mondani-valójú darabban), kiderül, hogy az emberiség még a nagy tanulság árán sem okult, a régi maradt. A háború réme újra felbukkan. Bernhard Glasgow hiába mentette meg a világot...³⁰

A bemutatóra 1930. szeptember 26-án került sor. A darab ehhez képest a jövőben játszódott, s olyan reális veszélyekre hívta fel a figyelmet, amelyek jogosságát azóta a történelem bizonyította. Aligha kell külön bizonygatni, hogy a világbéke gondolata mennyire aktualitással bír...

Közben Ábrahám Pál már újabb librettót kért Földestől. Az író erre egy balladaszerű színművet képzelt el, amelyik a hawaii nép utolsó próbálkozását mondaná el az önállóság megszerzésére. Az európai színpadokon Die Blume von Hawaii címmel játszott operett már sikereket ért el, amikor a Király Színház 1932. januárjának végén – eredeti címén: Hawaii rózsája – bemutatta. Az ekkor írt vallomásában Földes felvillantotta a librettókészítés műhelytitkait:

„Amikor Ábrahám Pál a »Viktória« után felkért, írjak számára meg egy operettet, nagy örömmel vállaltam a munkát.

A kitűnő komponista remekévelésű pályáján a legközelebbi idő alatt a világ operettszerzőinek első sorába mondhatnám élére lendült. Művészi feladatot láttam tehát abban, ha újból szöveget írok számára.

Nem szellőztetek talán kulisszatitkokat, ha elárulom azonban azt is, hogy a művészi célkitűzéseket az operettműfaj – egyesek állítása szerint – nem igen bírja meg. Ez az oka annak, hogy a kiadók szerzőtársakat állítanak az író mellé, úgynevezett operettszakembereket, nehogy valamiképp magasabb régiókba kerüljön a szöveg. Hogy úgy mondjam: tömegízlés fölé...

Énmellém két kitűnő szakember került: Alfred Grünwald és Fritz Löhner-Beda. Ők öltöztették az én, eredetileg színműszerűen megírt balladás-jellegű szövegemet könnyed operettruhába.

A külföldi nagy siker után, amely az eddigi hírek szerint még a »Viktória« diadalait is túlszárnyalja, boldog örömmel láttam a próbákon a Király Színház verhetetlen együttesének művészi munkáját. Tihanyi Vilmos fáradhatatlan keze alatt. Az összehasonlítás nyomán nyugodtan megállapíthatom, hogy büszkék lehetünk a pesti színházra és a magyar művészekre.³¹

Földes Imre – erről már volt szó – az operett műfajában sem tagadta meg drámaíró vénáját. Nyilván ennek volt a következménye, hogy a Hawaii rózsája szövegkönyvét prózai darabként is előadták Bécsben és német színpadokon. Az is meggondolkodtató, hogy – a más szerzőtől való Bál a Savoyban kivételével – Ábrahám Pálnak Földes Imre munkáival volt nagy sikere. A Viktoria und ihr Husar és a Die Blume von Hawaii nemcsak a harmincas években, hanem azután is folytatta diadalútját.

Nem tudni bizonyosan, hogy az operettek kedvező fogadtatásának mennyi szerepe volt abban, hogy a harmincas évek közepén Földes – Németh Antal igazgatónak köszönhetően – ismét szerepelhetett a Nemzeti Színházban. Három évtizeddel korábban történelmi romantikus játékkal mutatkozott be, 1936 januárjában társadalmi jellegű színművel. Az ifj. Horváth Pál az Egyesült Ércgyárak RT egyik gyárában játszódott, kitűnő szereposztásban. Az író erről is szólt vallomásában:

„Hosszú-hosszú kerülővel visszatértem a Nemzeti Színház színpadára. Kedves ünnep ez számomra. Húszesztendő voltam mindössze amikor innen elindultam. Azóta Budapest minden színpadát bejártam. Írtam: drámát, vígjátékot, operett-librettót, operettszöveget, kabarétréfát – mindent-mindent.

A legszebb emlékeim mégis a Nemzeti Színház színpadához kapcsolódnak. Nem csoda. A gyermekkori emlékek a legmaradandóbbak, »A király arája« volt a címe a verses, történelmi, akadémiai pályadíjat nyert vígjátéknak, amellyel az első lépést megtettem a Nemzeti színpadán Somló Sándor igazgatása alatt. – És most visszatértem első próbálkozások színhelyére. Ifj. Horváth Pál karján. Szeretem ezt a fiatalembert: nemcsak azért, mert visszavezetett a szülői hajlékba, de azért is, mert az én akkori énemnek vakmerő mai mása.

Én az akkori fiatalságnak a megtestesítője voltam. Ő a már megkínzott, de árkon-bokron előretörő új ifjúságnak kényszeredetten mosolygó sorstársa. Kissé nyegle, gyakran szájhösködő, de dobogószívű lelkes fiú. Jávor Pál játssza a szerepét. Nem könnyű szerep. Hetekig éjjel-nappal birkózott vele derekasan. Aranyos, drága partnere Makay Margit. Az ő kettő-

30. MSZ, 1930. szeptember 24–25.

31. Nyilatkozatában – ahogy Földes – Ábrahám Pál is

arról beszélt, hogy mennyire örült az operett hazai sikerének. Lásd: MSZ, 1932. január 22–25.

süket nemesen támogatják Somlay, Rajnay, Gózon, Sugár, Maklár, Pethes és a Nemzeti Színház sok-sok kitűnő művésze. Mindnyájan, mert utódai annak a dicsőséges gárdának, amely Nemzeti Színházbéli első emlékeket felejthetlenné tette.

Darabom játékmestere Somlay Artúr. Szeretettel és hálával szorítom meg a kezét. Őnfeláldozó munkáját eléggé és méltóan megköszönni nem is tudom.³²

A harmincas évek második fele ismét az operetteké volt. 1937. december 23-án a Júliát mutatták be, egy évvel később pedig a Fehér hattyút (mindkettőt Ábrahám Pál zenéjével és Harmath Imre verseivel). A dátumok már arra is utalnak, hogy ezek a darabok már nem kerülhettek ki külföldre. S arra ugyancsak, hogy miért lehetett egyre kevesebb olyan drámát írni, amelyek feszítő társadalmi kérdésekre irányították volna a figyelmet. A hatvanadik évéhez közeledő író számára is hosszabb hallgatási periódus következett.

ÖSSZEGEZÉS

Változatos, sikerekben gazdag írói pályát mutat Földes Imre útja a negyvenes évekig. Komoly, lelkiismeretes egyéniség volt, aki színpadon és vallomásaiban egyaránt humanista volt. Belefért ebbe az is, hogy a húszas években kiállt társai igazságáért, szembeszegült az „ébredő magyarokkal”. Oka és módja lett volna rá, de nem ment ki Hollywoodba. Vállalta a ráért sorsot. Társadalmi drámákban, vígjátékokban és operettekben dolgozta fel legnagyobb sikerrel élményeit. A feldolgozott dokumentumok és tények alapján nem túlzás annak állítása, hogy *Földes Imre a század első felének magyar drámairodalmának kiemelkedően jelentős alkotója.*

LACZKÓ ANDRÁS

ANDRÁS LACZKÓ: IMRE FÖLDES – HERVORRAGENDER REPRÄSENTANT DER UNGARISCHEN BÜHNENDICHTKUNST

Der namhafte Librettist und Dramatiker Imre Földes wurde im Jahre 1881 geboren. Seine Erfolgstücke und die Operetten, unter ihnen die „Blumen von Hawaii“ und „Viktoria und ihr Husar“, bei denen er neben A. Grünwald und F. Lohner-Beda als Librettist mitwirkte, wurden in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in zahlreichen Ländern Europas und auch in Übersee aufgeführt. Bevor er sich voll und ganz der Gattung Operette zuwandte, drückte er in seinen Werken die Ideenwelt des radikalen Bürgertums aus. In seinen Dramen und Romanen stellt er sich auf die Seite des kleinen Mannes und macht sich dessen Sorgen und Probleme zu eigen. Seine Bühnenwerke, die in den prominentesten Budapester Theatern Premiere hatten – einige erlebten sogar 100 bis 200 Vorstellungen – galten oft als „Retten in der Not des Theaters“. Seine Hauptwerke, „A császár katonái“ (Die Soldaten des Kaisers) und „Hivatalnok urak“ (Die Herren Beamten) wurden mehrmals neu aufgeführt. Namhafte Zeitgenossen wie Endre Ady, Dezső Kosztolányi, Miksa Fenyő und Józsi Tarsánszky, veröffentlichten Kritiken über die Aufführungen seiner Werke. Der Erfolgsautor der ersten Jahre des 20. Jahrhunderts – er bekleidete auch den Posten des geschäftsführenden Präsidenten des Vereins Ungarischer Bühnenschriftsteller – galt als ein legendenumwobener Mensch, aufgrund seiner enormen Leistungsfähigkeit, Präzision und auch wegen der stürmischen Erfolge seiner Bühnenwerke. Dennoch vermisst man den Namen von Imre Földes in den meisten Nachschlagewerken der ungarischen Dramenkunst

des 20. Jahrhunderts. Warum das der Fall ist? Er war Zeitgenosse von Ferenc Molnár, Menyhért Lengyel und Ferenc Herczeg. Bestünde der Grund dafür etwa in diesen Umständen? Hätten ihn die „Grossen“ etwa in den Schatten gestellt? Durchaus nicht! Die Stille des Schweigens muss endlich gebrochen werden!

Imre Földes war stets zu einer „Bahnkorrektur“ fähig. Nach den Premieren in den Jahren 1904 und 1905 gelangte er zu der Erkenntnis, dass die Zeiten für das historische Lustspiel abgelaufen sind. Die Premiere seines Stücks „Hadik huszárok“ (Hadikhusaren) fand am 6. Oktober 1904 im Budapester „Magyar Színház“ (Ungarisches Theater) statt. Dieser und der vorangegangene Tag bedeuteten im Leben des jungen Dramenschriftstellers in zweierlei Hinsicht einen Wendepunkt: Am 5. Oktober erhielt er seine Ernennung zum Sekretär der „Hauptstädtischen Elektrischen Eisenbahn“. Dieser Posten sicherten ihm und seiner Familie – am erwähnten Oktobertag feierte er seine Verlobung – für lange Zeit eine bürgerlichen Wohlstand. Die neue Arbeit bescherte ihm auch neue Erlebnisse; er hatte nun die Möglichkeit, die Beamtenwelt und die Beamtendenkweise aus unmittelbarer Nähe kennenzulernen. Offensichtlich kam er auch mit Offizieren der gemeinsamen österreichisch-ungarischen Armee in Berührung. Daraus ergibt sich, dass er im Jahre 1905 von einem Tag auf den anderen endgültig mit seinen früheren historischen Illusionen abrechnete und sein Interesse fortan aktuellen gesellschaftlichen Problemen galt.

Anfang 1905 begann er mit seiner Arbeit zum Stück

32. MSZ, 1936. január 15–21.

„A császár katonái“ (Die Soldaten des Kaisers). Nicht zufällig fiel seine Wahl auf diesen Zeitpunkt: Ein Grund für die damalige Parlaments – und Regierungskrise bestand nämlich gerade im Problem der gemeinsamen österreichisch-ungarischen Armee. Im Mittelpunkt des Dramas stehen allerdings nicht politische, sondern moralische Fragen. Földes untersucht, wie die bis dahin immer positiv eingeschätzten Tugenden, wie Ehre und Heldenmut die Probe aussergewöhnlicher Situationen bestehen. Es war natürlich unmöglich, die Darstellung der gesellschaftlichen Hintergründe zu umgehen – die Massendemonstrationen des Jahres 1905 werden ins Bild gebracht – dennoch liegt die Betonung nicht auf Liesen, sondern auf den moralischen Hintergründen der Geschehnisse.

Niemals war früher ein ungarisches Bühnenwerk durch eine derartige Auffassungsweise geprägt. Nichts beweist das besser, als dass der Interdant des Nationaltheaters im Jahre 1905 die Aufführung des Stücks ablehnte. Ein anderer Theaterdirektor verlangte vom Autor, er möge den Schauplatz der Handlung nach Russland verlegen. Infolge einer solchen „Umfärbung“ wäre aber das Stück vollkommen unverständlich gewesen; dass ein ungarischer Soldat nämlich dem österreichischen Kaiser und nicht dem eigenen König zu gehorchen hat, war ausschliesslich im ungarischen Milieu verständlich.

Imre Földes vertraute schliesslich seine „Soldaten“ dem bekannten Theaterdirektor László Beöthy an. Wie das Stück zu guter Letzt dennoch aufgeführt wurde? Nachstehend sollen hierfür die Worte des Autors vom Tage der Premiere am 1. Februar 1908 stehen:

„Es sind nun schon an die drei Jahre her, da ich die ‚Soldaten‘ geschrieben habe und in einigen Wochen wird es ebenfalls drei Jahre her sein, dass László Beöthy sich bereit erklärte, das Stück aufzuführen. Bis ich schliesslich an Beöthy kam, aber auch noch danach, mussten meine ‚Soldaten‘ viel Abenteuer durchleben.“

Am Anfang wollte ich mein Stück nicht im ‚Magyar Színház‘ auführen, da damals dort noch überwiegend Operetten über die Bühne gingen. Deshalb wandte ich mich gerade an den Direktor eines unserer prominentesten Theater. Einige Tage später wurde mir das Manuskript zurückgegeben und mir klipp und klar gesagt, dass der Direktor es nicht wage, das Stück aufzuführen. Ich war verzweifelt und dachte, das ich das Manuskript nun ruhig ins Feuer werfen kann. Damals hatten wir nur noch zwei dramatische Theater. ‚Du musst also das Ding verbrennen‘, dachte

ich mir. ‚Wenn nämlich sogar ein Privattheater dieses Risiko nicht eingeht, dann würde man vollkommen vergeblich beim staatlichen Nationaltheater anknöpfen‘.

Ich bin also zu László Beöthy gegangen, der damals nur noch ein einziges Theater, das ‚Király Színház‘ (Königstheater) besass.

Was bringen Sie mir, Földes?, fragte er mich.

Ein Drama, war meine Antwort.

Er lachte mich an:

Was zum Teufel soll ich im Király Színház mit einem Drama anfangen?

Nichts. Sie werden das lesen, das ist alles, erwiderte ich. Mir geht es nicht darum, dass Sie das Stück aufführen. Ich bin nur gekommen, um mich von Ihnen beraten zu lassen. Sagen Sie mir, was ich mit diesem meinem Stück anfangen kann?

Also liess ich das Manuskript bei ihm. Für den darauffolgenden Tag haben wir uns verabredet. Er sprach kein Wort, nahm mich nur schweigend beiseite und ging mit mir ins ‚Király Színház‘. Dort legte er, ebenfalls kein Wort sagend, einen Bogen Papier vor mich. Ein Vertrag stand darauf. Nachdem ich unterzeichnet hatten, sagte er:

Wo ich Ihr Stück aufführen werde, weiss ich im Moment noch nicht. Ich weiss auch nicht, wann und mit welchen Schauspielern ich die Vorstellung arrangieren kann. Ich weiss nur, dass ich das aufführen werde!

László Beöthy löst nun sein Versprechen ein, was er umso leichter tun kann, als er das ‚Magyar Színház‘ inzwischen zum dramatischen Theater umprofiliert und eine aus hochbegabten jungen Künstlern bestehende Truppe um sich geschart hatte, weshalb er ohne weiteres die Konkurrenz mit den beiden anderen dramatischen Theatern aufnehmen kann.

Es sind drei Jahre vergangen, seit ich dieses Stück geschrieben habe. Mein Gott, haben sich die Zeiten geändert. Damals überrollte eine Feuerflut das Land, und auch meine Feder übernahm die in der Luft liegende Hitze. Die Hauptszenen meiner ‚Soldaten‘ schrieb ich unter Tränen.

Seither hat sich die Welt gedreht, besser gesagt, nur die Verhältnisse haben sich geändert, nicht aber die Menschen. Die Menschen wurde nur offener; sie zogen sich lediglich die Löwenhaut aus, nachdem ihnen sehr warm wurde nach dem Sonnenaufgang.“

Neben der Geschichte des erfolgreichen Bühnenstücks werden in der Abhandlung weitere Stationen einer eigenartigen Laufbahn behandelt und dabei u. a. auch grosse ausländische Erfolge in Erinnerung gerufen.

Андрас Лацко: МАТЕРИАЛ К ТВОРЧЕСКОЙ БИОГРАФИИ ИМРЕ ФЕЛЬДЕША

Литературный и театральный успех выпал в нынешнем столетии на долю венгерского драматурга Имре Фельдеша, родившегося в 1881 году. Его произведения были поставлены на сценах многих европейских театров и за океаном. Его имя фигурирует в вышедшем в 1972 году музыкальном лексиконе «Хердерс» рядом с именем Пала Абрахама в разделе, посвященном оперетте. Вместе с авторами оперетт «Цветы из Гавайи» и «Виктория и ее гусар» — А. Грюнвальдом и Ф. Лонером-Бедой упоминается и Имре Фельдеш. Работа в этом жанре относится к третьему этапу его творчества, а за несколько десятилетий до этого он получил известность как выразитель радикальной буржуазии и в своих пьесах и романах изображал судьбу маленького человека, его беды, заботы, тревоги. Драмы И. Фельдеша включались в репертуар Национального театра, театра «Вигсинхаз», Венгерского и Королевского театров, причем некоторые из них выдержали до ста и до двухсот спектаклей. Его пьесы часто характеризовали как «спасшие театр» во время кризиса. Пьесы Фельдеша «Императорские войны» и «Господа чиновники», посвященные общественной проблематике, неоднократно ставились в интерпретации известных современников писателя: Эндре Ади, Деже Костолани, Микши Феньо, Ене Йожи Тершански. В начале столетия он четырежды удостоивался премии Коцана, а позднее на протяжении двух десятилетий занимал пост председателя-исполнителя Объединения венгерских драматургов. О его трудолюбивости, точности и успехах ходили легенды. Но странное дело: в работах и исследованиях по венгерской драматургии обобщающего характера его имя часто не упоминается. Чем же это объяснить? Может быть, тем, что его современниками были Ференц Мольнар, Меньхерт Лендшел, Ференц Херцег, которые затмили его успех? Совсем нет. Данная работа представляет собой попытку нарушить это глухое молчание и осветить отдельные вехи творческого пути Имре Фельдеша с помощью оригинальных документов.

Имре Фельдеш был наделен восприимчивостью и способностью к перемене. После постановок 1904—1905 гг. он четко осознал, что путь исторической комедии для него закончен. «Гусары Хадик» были поставлены на сцене Венгерского театра 6 октября 1904 года. Этот, а также предыдущий день во многих отношениях стали поворотным моментом в жизни молодого писателя. 5 октября 1904 года он получил должность секретаря в управлении столичной электрической железной дороги, которая на протяжении долгого времени обеспечивала для него и его семьи средства к существованию (кстати, в этот же октябрьский день он обручился со своей будущей супругой). Наряду с этим работа была для него и источником новых впечатлений, здесь он непосредственно познакомился с жизнью и мышлением чиновничества. По всей видимости, у него завязались связи с офицерами общей армии, ибо в 1905 году он с одного дня на другой порывает с историческими иллюзиями и обращается к текущим событиям и актуальным общественным проблемам.

В начале 1905 года он приступает к работе над драмой «Императорские войны». И это неслучайно: наряду с кризисом тогдашнего парламента и правительства одной из побуждающих причин была и общая армия. Фельдеша, разумеется, занимают не столько политиче-

ские, сколько моральные аспекты, в частности, то, насколько способны выдержать испытания в особых ситуациях такие признанные и восхваляемые достоинства, как смелость и честь. В пьесе не обходятся стороной и события 1905 года (демонстрации, манифестации), но акцент ставится не на них, а на том, как они снимают моральные барьеры, заставляют офицеров прибегать ко лжи, более того, толкают их на поступки, приносящие беды другим.

Пьесы такой обличающей силы ранее не писали! Подтверждением этого нового подхода к социальной и моральной проблематике служит то, что Национальный театр в 1905 году не осмелился поставить эту пьесу, а директор другого театра предложил ее автору перенести действие в русскую среду. Однако такого рода «перекраска» сделала бы совершенно бессмысленной «Императорских воинов», ибо сама суть пьесы состояла в том, что воины были витязями не венгерского короля, а австрийского монарха.

В конце-концов Имре Фельдеш отнес пьесу Ласло Бэйти. Как же она дошла до постановщиков? Вот что сказал об этом автор в день ее премьеры — 1 февраля 1908 года:

«Прошло почти три года, как я написал „Императорских воинов“ и примерно столько же, как ее утвердил для постановки Ласло Бэйти. Но до этого и после этого ей пришлось выдержать немало испытаний».

В свое время я предназначал пьесу не для Венгерского театра, ведь тогда в нем ставились оператты. Сначала я обратился к директору одного из наших ведущих театров. Через несколько дней он вернул пьесу и прямо заявил, что не смеет ее ставить. Я пришел в отчаяние. „Ну, — думаю, — можно спокойно ее сжечь.“ Тогда у нас было всего два драматических театра. „Сжечь, сжечь...“ Ведь если частный театр не осмеливается, то напрасно стучаться в Национальный театр, который является государственным.»

Я отправился за советом к Ласло Бэйти, который тогда заведовал только одним театром — Королевским.

— С чем пришел, Фельдеш? — обратился он ко мне.

— С драмой, — отвечаю.

Он смеется мне в лицо.

— Ну, скажи мне, ради бога, что Королевскому театру делать с драмой?

— А ничего. Прочитайте, только и всего, — говорю. — Я вовсе не ожидаю, что вы ее примете и поставите.

Я пришел попросить совета. Скажите, что можно делать с этой пьесой?

И оставил ее у него. А на следующий день мы встретились снова. Он не сказал мне ни слова, лишь вернул пьесу и положил передо мной контракт.

А после подписания контракта сказал:

— Где я буду ставить пьесу, не знаю, так же, как не знаю и того, кто будет в ней занят и когда состоится премьера. Но я ее поставлю, уж это точно!

И вот Ласло Бэйти сдержал обещание, что сегодня ему уже проще сделать, ведь Венгерский театр стал драматическим и в его коллективе подобались полные энтузиазма молодые талантливые артисты, так что отныне он может смело соперничать с двумя другими драмтеатрами.

... Три года, как я написал эту пьесу. Боже мой! На-

сколько то время отличалось от нынешнего. Тогда атмосфера в стране была предельно накаленной, само перо пылало жаром у меня в руке и я почти рыдал, когда писал главные эпизоды пьесы.

С тех пор мир очень изменился. Изменились условия, но не люди. Они стали лишь искреннее. Они сняли с себя

львиные шкуры, потому что им стало очень жарко, когда взошло их солнце.»

Наряду с успехом пьесы в этом фрагменте обозначен важный поворотный момент в творческой карьере Имре Фельдеша, который положил начало и его признанию за рубежом.

ANDRÁS LACZKÓ: DONITAĴOJ PRI LA KARIERO DE IMRE FÖLDES

Por la dramisto naskiĝinta en 1881 la dudeka jarcento alportis la literaturajn kaj teatrajn sukcesojn. Liaj verkoj sursceniĝis en multaj teatroj de Eŭropo kaj eĉ trans la oceano. Herders Musiklexikon aperinta en 1972 mencias lin kune kun Pál Ábrahám konekse kun du operetoj. Inter la aŭtoroj de Blumen von Hawai ('Floroj de Havajo') kaj Viktoria und ihr Husar ('Viktoria kaj ŝia husaro') — kune kun A. Grünwald kaj F. Lohner—Bedaĉeestas ankaŭ Földes. Tio koncernas la trian etapon de lia kariero. Plurajn jardekojn pli frue li estis advokato de la radikalisma burĝaro, li prezentis en siaj teatraĵoj kaj romanoj la sorton de ethomo luktanta kontraŭ plagoj kaj zorgoj. Liajn dramojn prenis en sian programon la teatroj Nemzeti, Vig, Magyar kaj Király (pluraj verkoj havis cent-ducent prezentojn). Liaj teatraĵoj estis dum longa tempo epitetitaj „teatrosavantaj”. La sociaj dramoj „Soldatoj de la imperiestro” kaj „Sinjoroj oficistoj” estis ree kaj ree prezentataj, kaj famaj samtempuloj — Endre Ady, Dezső Kosztolányi, Miksa Fenyő, Józsi Jenő Tersánszky — pretis interpreti ilin. Ĉirkaŭ la jarcentŝanĝo li kvarfoje gajnis la premion Kóczán. Poste dum dudek jaroj li estis afergvida prezidanto de la Societo de Hungaraj Teatraj Verkistoj. Pri liaj laborkapablo, precizemo kaj sukcesoj rondiradis legendoj. Tamen el la resumaj verkoj pri la hungara dramo en la dudeka jarcento ofte mankas lia nomo. Kial? Li estis samtempulo de Ferenc Molnár, Menyhért Lengyel, Ferenc Herczeg. Ĉu tio estas la klarigo? Ĉu ili malheligis la sukcesojn de Földes? Ne! Ni devas rompi la prisilenton! Ni devas klarigi per *originalaj* dokumentoj la karieron de Imre Földes. Tion prenas sur sin ĉi tiu studo. Reciti verkojn, eventojn kaj sukcesojn.

Imre Földes kapablis vojon ŝanĝi. Post la teatraj prezentoj en 1904—1905 evidentigis por li, ke la vojo de la historiaj komedioj por li tute fermiĝis. Teatro Magyar prezentis la „Husarojn Hadik” la 6-an de oktobro 1904. Tiu kaj la antaŭa tagoj el pluraj vidpunktoj estis turnopunkto en la vivo de la juna verkisto. La 5-an de oktobra 1904 li ricevis sian sekretarian nomumon ĉe la ĉefurba elektra fervojo. Tiu ofico certigis dum longa tempo burĝan vivnivelon por Imre Földes kaj lia familio (tiu sama tago

estis la dato ankaŭ de lia fianĝo). La laboro alportis novajn travivaĵojn, li ekkonis deinterne la vivon kaj pensmanieron de la oficistoj. Li kontaktigis verŝajne ankaŭ kun la oficiroj de la monarkia armeo, ĉar en 1905 de unu tago al la alia li turnis dorson al la historiaj iluzioj kaj li koncentris sian atenton al la eventoj kaj sociaj zorgoj de la koncerna samtempo.

Komence de 1905 li ekverkis la dramon „Soldatoj de la imperiestro”. La dato ne estas hazarda. Inter la kaŭzoj de la siatempa parlamenta kaj registara krizo estis tre grava ankaŭ la ŝarĝo pro la komuna armeo. Földes interesiĝis evidente ne pri politikaj, sed pri etikaj interligoj. Pri tio, ke la ĝis tiam nur laŭdita kaj rekonita virto kaj honoro kiel spitas la provon de la nekutima situacio. El la teatraĵo ne forestas la eventoj de la jaro 1905, ne mankas la amasaj protestoj, tamen ne ili estas emfazitaj, sed tio, kiel solvi la etikajn inhibojn; li prezentas oficirojn en mensogoj, eĉ en agoj damaĝantaj aliajn.

Per tia koncepto pli frue oni ne verkis dramojn! La novan vilmanieron kaj la sentemecon pruvas la fakto, ke Teatro Nemzeti en 1905 ne kuraĝis prezenti la teatraĵon. Iu alia teatra direktoro postulis, ke la aŭtoro transmetu la verkon en rusan medion. Per tiu ĉi „traprento” la „Soldatoj de la imperiestro” komplete perdis sion, ja nur ĉi tie estas karakterize, ke la lapona soldato estis subulo ne de la hungara reĝo, sed tiu de la aŭstra imperiestro . . .

Fin-fine Imre Földes portis sian verkon al László Beöthy. Kiel tamen la teatraĵo estis prezentita? En la tago de la premiero, la 1-an de februaro 1908 tion diras la aŭtoro:

„Antaŭ ĉirkaŭ tri jaroj mi verkis la „Soldatojn de la imperiestro” kaj post kelkaj semajnoj pasos tri jaroj post kiam László Beöthy akceptis ĝin prezenti. La verko ĝis la alveno ĉe Beöthy, sed ankaŭ poste, spertis multajn torturojn.

Mi ne intencis doni la teatraĵon al Teatro Magyar, ĉar ĝi prezentis tiam nur operetojn. Mi portis ĝin unue al la direktoro de unu el niaj plej elitaj teatroj. Li redonis ĝin post kelkaj tagoj. Li diris senceremonie, ke li ne havas kuraĝon prezenti ĝin. Mi malesperiĝis. Mi pensis: „nu, mi povas ĵeti la teatraĵon jam en la fajron”. Tiam ni havis nur du dramajn teatrojn. „Mi devas ĵeti ĝin en fajron — turmentis min la pen-

so —; se eĉ privata teatro ne kuraĝas prezenti ĝin, tiam vane mi frapetos la pordon ĉe la ŝtata Teatro Nemzeti.”

Mi iris por konsilo al László Beöthy, kiu tiam havis nur unu teatron: Teatron Király.

— Kion vi portas, Földes?

Tiel li akceptis min.

— Dramon — mi respondis.

Li alridis min.

— Kion mi komencu per dramo en Teatro Király?

— Nenion. Vi tragelos ĝin, tio estas ĉio! — mi respondis. Mi tute ne pensis, ke vi povus ĝin akcepti kaj prezenti. Mi venis nur por konsilo. Diru al mi, kion komenci per tiu teatraĵo?

Kaj mi lasis ĝin ĉe li. La teatraĵon "Soldatoj de la imperiestro". La sekvan tagon ni rekontiĝis en la "Hejmo". Li diris eĉ ne ununuran vorton, li nur kaptis min kaj portis en la Teatron Király kaj tie metis antaŭ min kontrakton.

Post la subskribo de la kontrakto li diris:

— Kie mi prezentos tiun ĉi teatraĵon, mi ne scias. Kun kiuj geaktoroj kaj kiam mi ĝin pre-

zentos, tion mi same ne scias. Tamen estas certe, ke mi prezentos ĝin!

Kaj jen László Beöthy plenumas sian promeson, kaj tion li povas fari tre facile, ĉar Teatron Magyar li transformis en dramon teatron. Li varbis tiel talentan junan aktoran trupon, ke li povas jam kuraĝe konkurenci kun la aliaj dramaj teatroj.

... Pasis jam tri jaroj post kiam mi verkis la teatraĵon, Dio mia! Tiuj estis tute malsamaj tempoj ol la nunaj. Tiam ardo trakuris la landon. Fajriĝis mia plumo pro la ardo de la aero kaj inter larmoj mi verkis la ĉefajn scenojn de la dramo.

Grandan turnon faris de tiam la rado de la mondo. La cirkonstancoj ŝanĝiĝis, sed la homoj ne. Ili fariĝis pli sinceraj. Ili demetis la leonofelon, ĉar por ili estis tre varme, kiam ilia suno ekbrilis.”

Krom la sukcesa dramo ankaŭ la arkon de la kariero prezentas la studo, foje-foje elrigardante ankaŭ al la eksterlandaj sukcesoj.